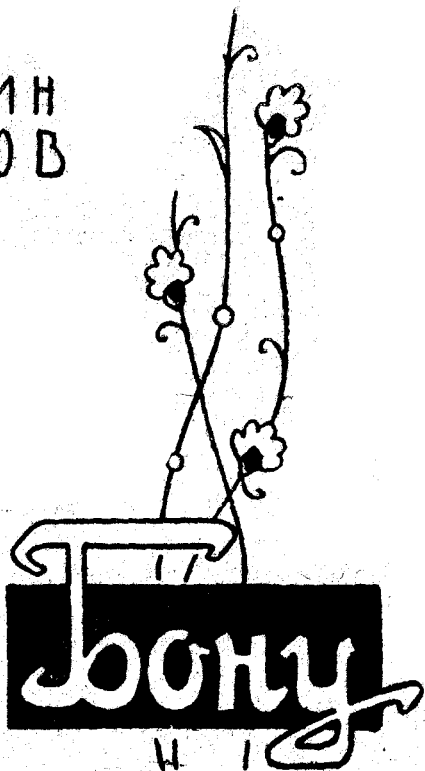

ТЎХТАСИН
ЖАЛОЛОВ

Ўзбекистон ЛКСМ
МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЁШ ГВАРДИЯ»
НАШРИЁТИ
Тошкент 1963.

Муҳтарам ўқувчим! «Ўзбек шоирлари» китобининг охириги бобини қуйидаги сўзлар билан тугатган эдим:

«Икки шоиранинг адабий меросини излаб тўплаган маълумотимиз, топган намуналаримиз ҳозирча мана шулар. Лекин, биз қидириши ишларини тўхтатганимиз йўқ, тадқиқот давом этади».

Ҳа, биз қидиришида давом этдик. Беш йиллик изланиш натижасида қандай нодир нарсалар қўлимизга тушган бўлса, ҳаммаси бу муъжаз рисолага киритилди. Сиз, нималар топилди, деб сўрашга ошиқманг, китобни ўқиб кўринг, ундан кўп саволларга жавоб топасиз.

А В Т О Р

Қамбарнисо мушоирасининг топйлиши

У

I

луғ шоиримиз Алишер Навоий, бир воқеанинг бошидан беҳабар кишига унинг охирини қанча тушунтирма, барибир яхши тушунмайди, дейдилар.

Муҳтарам китобхонларни мана шу аҳволга туширмаслик ниятида мен бу ҳикояни бошидан бошлайман.

Воқеа мана бундай:

«Ўзбек шоиралари» китоби битаёзган пайтда дўстим Абдулаҳад Азизовдан (шоир Анисий) янги хабар эшитдим. У киши:

— Менинг Абдулҳамид Абдураззоқов номли бир дўстим бор. У Сарвар Бону номли бир шоира хусусида ҳикоя қилиб юрар ва шоиранинг девони борлигини сўзларди. Модомики шоиралар ижоди устида шунчалик меҳнат қилган экансиз, шу Сарвар Бону хусусида ҳам бир суриштириб кўрсангиз яхши бўларди,— дедилар.

Абдулҳамид ака Андижон область, Учқўрғон районида бир мактабда боғбон бўлиб, илҳом париси қиёбоққан кезларда Хуррам тахаллуси билан шеър ҳам ёзар эканлар. Мен бу хабардан бениҳоят хурсанд бўлиб, Абдулҳамид акага дарҳол мана бу мактубни ёздим:

Мулло Абдулҳамид ака!

Нотаниш бир мухлисингизнинг саломини қабул қилингиз. Сизни менга ғойибона таништирган киши менинг ҳамкорим, Сизнинг дўстингиз шоир Анисий бўлди. Шу кишининг айтишларига қараганда, Сиз шоира Сарвар Бону¹ ижоди ҳақида баъзи нарсалар билар ва ҳатто у кишининг девони кимларнинг қўлида эканидан воқиф эмишсиз. Бу хабар мени кўп қизиқтирди. Чунки мен ўзбек шоирлари ҳақида бир рисола ёзмақдаман. Ҳозир инқилобдан олдин яшаган йигирма етти шоира ҳақида маълумот тўпладим. Агар жанобингиз бир ҳиммат қилиб, Сарвар Бону ҳақида баъзи маълумотлар ва шеърларидан намуналар юборсангиз, ҳам Сизнинг, ҳам Сарвар Бонунинг исмлари адабиёт тарихи саҳифасига ёзилиб қолган бўларди. Менинг текширишларим шуни кўрсатдики, тарихимизда шоирлар кўп бўлган-у, аксариятининг шеърлари йўқолиб кетган. Бу жуда ачинарли ҳол, албатта! Сарвар Бону асарларини ана шундай фалокатдан сақлаш учун Сизга ўхшаш аҳли дилларнинг сатю ҳаракатлари лозим.

Менинг шу илтимосимни ерда қолдирмасиз деб умид қиламан.

Боқи эҳтиром билан: Т. Ж.

30/Х 58 й. Тошкент.

Бу мактуб Азизовга жуда манзур бўлди. У киши ўзлари ҳам шу мазмунда бир хат ёзиб, дарров Учқўрғонга — Абдулҳамид акага юбордилар. Мен сабрсизлик билан жавоб кутар, лекин жавоб мактуби ҳадеганда келмай, энка-тинкамни қуритарди. Ниҳоят, икки ой деганда Азизов номига бир хат келди. Бу хатда Абдул-

---

¹ Кейин маълум бўлишича бу шоиранинг номи Самар Бону экан.

ҳамид ака мактублар учун миннатдорлик изҳор этгач, бу сатрлар авторини кўзда тутиб, қуйидаги сўзларни ёзибди: «Мулло акамга салом денг. Эртага Андижонга бораман, у ердан Дастурхончига тушаман, етарли маълумот ололмасам Ушга бораман».

Менинг илтимосимга тааллуқли шу озгина маълумот мени беҳад қувонтирганини ҳурматли китобхон яхши ҳис этса керак. Демак, Абдулҳамид ака ҳаракатда, у менинг илтимосимни бажо келтириш учун сафарга ҳозирланган!

Лекин ҳеч қандай жавоб бўлмай, орадан яна уч ойдан зиёд фурсат ўтди. Ниҳоят 1959 йил 7 апрель куни Абдулаҳад Азизовнинг номига Амонулло Валихоновдан катта бир пакет келди. Бу — мактаб дафтариининг бир варағига ёзилган дуойи салом ва машинкада икки интервал билан 10 бетга ёзилган «Шоиранинг тақдири» сарлавҳали очеркнамо бир материал экан. Хатда дуойи саломдан сўнг бизга тааллуқли қуйидаги сўзлар бор:

«Айтгандай, Тўхтасин аканинг шоиралар юзасидан Имоиддин¹ акамга қилган нақзи муносабати билан Қамбарнисо деган шоиранинг бир мушоирасини топиб эдим. Ҳошимжон акам маслаҳатига мувофиқ тарихий очеркка ўхшаш бир нарсага айлангирдим ва ундан бир нусхасини ўзларига юбордим, токи Тўхтасин ака Жалоловга берсалар деб...»

Шу тариқа биз шоира Сарвар Бонуни излаб, Қамбарнисо мушоирасини топдик.

Амонулло ким дейсиз-ку, шундай эмасми?

Азизовнинг айтишича, Амонулло Валихонов Анди-

---

¹ Имоиддин ака — Андижон Пединститутининг бош бухгалтер. Улфат таҳаллуси билан шеърлар ёзади.

жон Пединститутининг математика муаллими бўлиб, шоир табиатли, адабиёт ҳаваскори экан.

Очерк — фактлар ҳикоясидир. Амонуллонинг «Шоиранинг тақдири» очеркида фактлар етишмайди, баъзи ноаниқликлар учрайди. Бинобарин, биз очеркни ўқигач, баъзи муаммоларни ҳал этолмай, Амонулло Валихоновга қуйидаги мактубни ёзиб юбордик:

Ҳурматли Амонуллохон!

Марҳамат қилиб юборган мактубингизни олдим. Шоира Қамбарнисо ҳақидаги маълумотларингиз учун чин қалбимдан ташаккур айтаман. Материални кўриб чиққач, менда баъзи бир саволлар пайдо бўлди, яъни очеркни ўқиб, қуйидаги муаммоларни ҳал этолмадик.

1. Қамбарнисо билан мушоира қилган шоир Ошиқ Ўш қозисининг ағламими ёхуд бошқа шахси?

2. Шоир Ошиқнинг бошқа ғазаллари Сизга маълумми, йўқми?

3. Нега Сиз ўз очеркингизда шоир Ошиққа салбий муносабатда бўлгансиз?

4. Қамбарнисо уйига меҳмон бўлиб борган Самар Бонунинг шеъриятга алоқаси борми, йўқми?

Сиз юборган очеркдаги материаллар асосида илмий мақола ёзиш учун юқоридаги саволларга жавоб олиш жуда зарур.

Агар илтифот қилиб, ушбу саволларга тезроқ жавоб ёзиб юборсангиз, мени беҳад миннатдор қилган бўлар эдингиз.

Сизга сихат-саломатлик тилаб Т. Ж.

7/IV 59 йил.

Орадан ўн кунча фурсат ўтмай, Амонулло Валихоновдан қуйидаги жавоб мактубини олдим.

Ҳурматли Тўхтасин ака!

Илтифот юзасидан юборган хатингизни олдим ва йўқиб, мазмунидан хабардор бўлгач, ғоят даражада хурсанд бўлдим.

Хатингизда ишора этилган баъзи ноаниқликларга ўзим билганча жавоб қайтаришга ҳаракат қиламан.

1. Қамбарнисо билан мушоира қилган шоир Ошиқ ҳақида билганлар уни Уш қозисининг аълами дейишади.

2. Шоир Ошиқнинг Сизнинг қўлингизда-мавжуд парчаларидан бошқа асарлари ҳозирча менинг қўлимда йўқ ва жуда оз излашлар мусбат натижа бермади. Балки бирор сабаблар билан йўқолиб кетгандир ёки бирор жойда кўкрагини захга бериб ётгандир.

3. Ошиқ тўғрисида биз эшитган маълумотларга қараладиган бўлса, унинг салбий шахс экани аниқланаётир. Унинг шоирлиги тўғрисида шуни ўйлайманки, ундай шахслар бўлиши табиий, мумкин. Зотан, унинг шеърларига кўра ҳам анча «суюқ» экани сезилиб турибди (мен бу ерда Қамбарнисонинг юксак ва мантиқли мисраларига жавобан ўринсиз «очиқ» гапиришини назарда тутаман).

4. Жуда чиройли ва жуда жалб қилувчи савол! Ушда яшаган бир марҳума Самар Бону исмлик шоира ўтган бўлиб, ўз замонасининг йирик, аммо мистик шоирларидан бўлмиш Ҳувайдо эшоннинг набираларидан, Сирожий деган анча иқтидорли шоирнинг қизи ва Соқиб исмли шоирнинг синглиси экан. Шоиранинг кўпгина шеърлари тўпламидан иборат бўлмиш девони Душанбада турувчи асли ўшлик бўлган Иброҳимжон деган шахсда деб эшитамиз. Аммо шоира Қамбарнисо эшигида турган Самар Бону ўшами ё бошқами, бу ҳақда бир нарса айтиб бўлмайди. Шуни ҳам айтиб ўтиш мумкинки, мазкур Самар Бону Чимёнга алоқадорлиги маълум (Ҳувайдойи Чимёний ҳам дейдилар). Бинобарин, ўша бўлиши

ҳам мумкин. Бироқ мен бунӣ айтишдан четламоқчиман, чунки аниқ билмайман.

Хатимнинг охирида шунӣ айтмоқчиманки, Қамбарнисонинг Ошиқ таклифини қабул қилмаслиги ҳам, агар ўша давр шароити нуқтаи назаридан қаралса, Ошиқни ижобий қилиб кўрсатмайди шекилли.

Салом ва эҳтиром билан:

Амонулло.

14/IV 1959 йил.

Гарчи бу мактуб билан масала бирмунча ойдинлашган эса-да, бошқа ҳал этилмаган муаммолар ҳам йўқ эмас. Чунончи: Амонуллонинг «Шоиранинг тақдири» очеркида Қамбарнисо Муқимийнинг қариндоши ва шогирди дейилган. Агар бу ривоят рост бўлса, у ҳолда Муқимий билан Қамбарнисонинг қариндошлик даражасини аниқлаш зарур. Бунинг учун Қўқонга бориб, Муқимий авлодларини биладиган қарияларга мурожаат қилиш керак. Ҳувайдонинг невараси, шоир Сирожийнинг қизи Самар Бонунинг девони эса, Душанбада Иброҳимжон деган йигитда эмиш. Агар мен Душанбага бориб Иброҳимжондан илтимос қилсам у қўлёмани менга берармикин? Эҳтимол, бермас. Демак, Душанбага борганда, қуруқ қайтмаслик чорасини излаш керак.

Мана шу савол бошимни қотириб турган кезде, Имо-диддин Қосимов курортга кетаётиб, Тошкентда — Азизовникида бир кеча тунаб ўтди. У кишининг айтишича, Самар Бонунинг укаси Амонхон Мақсум (ҳозир 84 ёшларда эмиш) Абдулҳамид аканинг: «Иброҳимжон девонни сўраб борган одамга берармикин?» — деган саволига: «Агар ман хат ёзиб берсам беради», — дебди. Демак, Амонхон Мақсум ҳузурида бўлиб, бу кексанинг ҳурмат ва ишончига сазовор бўлмоқ лозим, шундагина у киши-

дан, хат олиб борувчига девонни беринг, мазмунида мактуб олиш мумкин бўлади.

Бундан ташқари, Ушга бориб Самар Бонуни билган кампирлар билан суҳбат қилиш ҳам шоиранинг шахсияти ҳақида қимматли маълумотлар бериши мумкин. Тадқиқотчининг диққатига сазовор яна бир жиҳат Амонуллонинг: «Мен Тўхтасин аканинг шоиралар юзасидан Имодиддин акамга қилган нақази муносабати билан Қамбарнисо деган шоиранинг бир мушоирасини топиб эдим» жумласидир. Амонулло мушоирани қайси манбадан, кимдан олди? Уша манбаларда шоиранинг бошқа асарлари йўқмикин? Бу сўроқларга жавоб топиш учун Андижонга бориб, Амонулло билан бафуржа суҳбат қилиш зарур.

Мана шу мулоҳаза билан Амонулло Валихоновга қуйидаги мактубни юбордим:

Ҳурматли ўртоқ Валихонов!

Шоира Қамбарнисо ва Самар Бонуларнинг шахсиятини аниқлаш юзасидан юборган саволларимга жавобан ёзган мактубингизни олдим. Жавоб мактубингизни «Ўзбек шоиралари» номли китобимга айнан киритаман.

Яна баъзи нарсаларни аниқлаш учун май ойида Қўқон, Андижон ва Ушга бормоқчиман. Қайси кун боришим ҳақида Сизга телеграмма юбораман.

Камоли эҳтиром билан: Т. Ж.

20/IV 1959

II

Сафарга чиқиш учун идорадан рухсат олиш зарур. Мен бу ниятни рўёбга чиқариш учун Ўзбекистон Давлат бадий адабиёт нашриётининг раҳбарларига мурожаат

қилдим. Улар менинг бу ташаббусимдан ғоят мамнун бўлиб, рухсат бердилар.

Мен 1959 йил 31 май куни Андижонга бориб Имоиддин Қосимов, Амонулло Валихонов, Абдулҳамид Абдураззоқов ва ўз ҳамкорим А. Азизовни топдим. (Азизов бу вақтда бир иш билан Андижонга борган эди). Суҳбат вақтида мен дарҳол муддаога кўчиб, Амонуллодан Қамбарнисо хусусида суриштира кетдим. Маълум бўлишича Амонулло Ошиқ билан Қамбарнисо орасидаги мушоира ва унга тааллуқли ҳикояни Ошиқнинг ўғлидан эшитиб ёзиб олган экан. Ошиқ билан Қамбарнисо ҳақида бошқа тафсилотлардан хабари йўқ экан.

Мен Андижонда фурсатни қўлдан бермай, эртасигаёқ Абдулҳамид ака ва Азизовнинг ҳамроҳлигида Ушга жўнадим. Бунинг сабаби шуки, мен Ушда ҳеч кимни танимас, бу ўртоқларнинг рафоқатларига ва ўрни келганда далолатларига муҳтож эдим. Ушда ҳамроҳларим мени Шарафиддин Салоҳий деган эски қадрдонлари уйига бошлаб бордилар. Шарафиддин ака савдо системасида ишласа ҳам, ғоят шеърфаҳм ва серзавқ одам экан. Шарафиддин ака классикларимиз ва совет шоирларининг мумтоз шеърларини бир дафтарга кўчириб, терма баёз қилиб қўйибдилар. У кишининг дафтарини ўқиб туриб, қўққисдан, ўзимиз қидириб юрган шоир Ошиқнинг шеърларини кўриб қолдик. Бу дафтарга Ошиқнинг қозилар ҳақидаги ҳажвияси ва босмачиларга қарши ёзган ўткир шеърлари кўчирилган.

Ушда «Сулаймон Ошиқ» номи билан машҳур бу зот Шарафиддин аканинг яқин дўсти экан. Шарафиддин ака дўсти Сулаймон Ошиқ ҳақида бизга қуйидаги маълумотларни бердилар:

Сулаймон Мирза Маҳмуд ўғли Ошиқ 1860 йилда Ушда камбағал оиласида туғилган ва 84 ёшга кириб, 1944 йилда Ушда вафот этган. Қабри Уш шаҳрининг

Алимтепа деган жойида экан. Сулаймон Ошиқдан мукаммал девон қолган. У девон ҳозир ўгли Иброҳимжоннинг қўлида. Иброҳимжон Уш шаҳрининг Жийдалик кўчасида истиқомат қилади.

Сулаймон Ошиқ хушчақчақ, ҳазилкаш шоир экан. Унинг қозилар ҳақидаги ва «Қал» радифли ҳажвиялари бу фикрни тўла исбот қилади. Шоир Ошиқ узоқ йиллар давомида Уш қозихонасида «вакил» (қонуншунос) бўлиб ишлаган. Натижада бу доирадаги ҳақсизлик, адолатсизликларни ўз кўзи билан кўрган ва улардан юз ўгирган, қозиларни масхаралаб ҳажвиялар ёзган. Оқибатда Уш қозиси Хўжахон қози шоир Ошиқни саксон кун қамоққа ҳукм қилган.

Сулаймон Ошиқ дўсти Шарафиддин акага Қамбарниси ва у билан бўлган мушоираси ҳақида қуйидагиларни ҳикоя қилган экан:

«Инқилоб арафасида Сузоқ районида¹ қозилар саёзи² чақирилди. Мен ҳам Уш қозиси билан шу саёзга борган эдим. Мурофаа тамом бўлиб, ҳамма қозилар муфти ва аъламлари билан чиқиб кетдилар. Қозихонада Хўжахон қози, мен ва бошқа ўшлик ҳамроҳларимиз қолдик. Шу вақтда бир аёл билан бир эркак кириб, боиттифоқ, талоқ хати сўрадилар. Ҳар икки томон рози бўлгани учун қози талоқ хати ёзишга буюрди. Талоқ хати ёзилиб қўл қўйиш учун паранжилик хотинга берилди. Хотин оппоқ, нафис қўлларини узатиб қалам сўради, мен қаламни давогга тегизиб аёлга бердим. Аёл талоқ хатига қўл қўйиб қозига узатди. Қози хатга қараб ҳанг-манг бўлиб қолди ва юзларида таажжуб аломати зоҳир бўлиб, талоқ хатини менга узатди. Мен

¹ Сузоқ — Жалолобод шаҳрига яқин бир район.

² Саёз — русча съезд сўзининг бузилган шакли, Қозилар саёзи — қозилар съезди демакдир.

хам хатга қараб кўзларимга ишонмадим. Хотин энг моҳир хаттот қалами билан:

«Тақдир ўқин нишони Қамбарнисо жафокаш»,—

деб қўл қўйибди. Мурофаада ҳозир бўлганлар ҳаммамиз ҳайратда қолдик. Мен эҳтиром билан хотиндан:

— Синглим, хатни кимдан таълим олгансиз?— деб сўрадим.

Хотин қисқа жавоб қайтарди:

— Қўқонлик қариндошимиз шоир Муқимийдан.

Ана шу савол-жавоблардан сўнг мен тегажакликка ўтиб, дарҳол бошқа бир қоғозга:

Ошиқни муддаоси Қамбар пари нисодур,

Оразлари қизил гул, кокуллари қародур —

байтини ёзиб:

— Синглим, талоқ хатига нотўғри қўл қўйибсиз, бошқа ерига қўл қўймоқ лозим эди,— деб байт билан талоқ хатини Қамбарнисога узатдим. Хотин хатни чиммати ичига олиб ўқиди-да, яна қалам сўради. Мен қалам узатдим. Хотин шу заҳотиёқ жавоб ёзиб менга узатди:

Кокулга қўл узатма, эй Ошиқни балокаш,

Ишқ аҳлига бу кокул гўёки аждаҳодур.

Шарафиддин аканинг айтишига қараганда, мушоира шу ерда узилиб қолади. Қозихонада, бошқалар ҳузурда уни давом эттириш ўнғайсиз туюлади. Аммо, кейинча, шоир Ошиқ Қамбарнисони қидириб топади ва қозихонада бошланган мушоирани давом эттиради. Мана шу мушоиранинг тўла тексти:

Ошиқ:

Ошиқни муддаоси Қамбар пари нисодур,

Оразлари қизил гул, кокуллари қародур.

Қамбарнисо:

Кокулга қўл узатма, эй Ошиқи балокаш,
Ишқ аҳлига бу кокул гўеки аждаҳодур.

Ошиқ:

Зулфинг қаролиғидин касб этди лайли ялдо,
Зулфинг ҳавоси бирлан тандин бу жон бородур.

Қамбарнисо:

Кокулларим «Аналҳақ»¹ дорини риштасидур,
Мансур² осилса анга қайди аро адодур.

Ошиқ:

Сояндин истироҳат олмоқ умид этармен,
Фурқат ўтида, жоно, жоним куйиб бородур.

Қамбарнисо:

Соямдин истироҳат олмоқ умид қилма,
Уммиди истироҳат Ошиқга нораводур.

Ошиқ:

Жон бирла мол ҳада бўлсун сенга нигоро,
Ҳоки раҳинг кўзумга бас бўлса тўтиёдур.

Қамбарнисо:

Мол ила жонни неткум, ҳосилсиз эрса мақсад
Кечдим алар баридин, бу барча бебақодур.

Ошиқ:

Ошиқга раҳм қилғил, эй раҳмсиз, жафожў,
Қолма вуболимизга, ишқинг биза балодур.

---

¹, ² Мансур — шарқ файласуфларидан бири. Бу киши «Аналҳақ» яъни «мен худо» дегани учун дорга осиб ўлдирилган.

Қамбарнисо:

Алломан замонға андиша эйнат эрмиш,
Беҳуда ҳарза айтмоқ, бил, таври норасодур.
Очилса гунча келмиш — сочилмоғи муқаррар,
Ортиқ лаб очмоқ энди, Қамбарнисо, хатодур.

Бу мушоиранинг Амонулло Валихонов бизга юборган тексти билан Шарафиддин ака дафтаридаги тексти бир-биридан анча фарқ қилади. Чунончи юқорида кўриб ўтганимиз Ошиқнинг:

Соянгдин истироҳат олмоқ умид этарман,
Фурқат ўтида, жоно, жоним куйиб борадур —

Байти Шарафиддин аканинг дафтарида:

Соянга истироҳат олмоқ иложи борму?
Фурқат ўтида, жоно, жоним куйиб борадур,

шаклида ёзилган. Бу байтга қалам теккизилгани ва бирмунча таҳрир қилингани кўриниб туради. Бироқ Қамбарнисонинг унга жавобан ёзган байтининг чуқур мазмуни тамомила вайрон қилиб таҳрир этилган. Бу жавоб биз кўчирган нусхада:

Соямдин истироҳат олмоқ умид қилма,
Уммиди истироҳат Ошиқға нораводур —

Бўлса, Шарафиддин ака нусхасида:

Соямда истироҳат олмоқ умид қилсанги
Мол бирла жонни сарф эт, соям сенга раводур,

тарзида ёзилган. Шарафиддин ака дафтарида Қамбарнисога нисбат берилган яна мана бу байт бор:

Иш қилки чиқма йўлдин, бўл пайрави шариат,
Тақдир бўлса ишрат — доним санго — мангодур.

Бу байт Амонулло менга юборган нухада йўқ. Фикримча, мушоира қайта таҳрир қилинганда бу байтни бошқа бир шахс ўзи тўқиб, шоиранинг гурури, виқори, ибо ва ҳаёсини қасддан ерга урган. Зотан Ошиқ, молу жонини ҳады қилай, деб турганда:

Мол ила жонни неткум ҳосилсиз эрса мақсад,
Кечдим алар баридин, бу барча бебақодур,

деган шоиранинг: «Мол ила жонни сарф эт...» дейиши асло мумкин эмас, бу ҳеч мантиққа сиғмайди.

Бу мушоирани диққат билан ўқиган ҳар бир киши заковат ва истеъдодда Қамбарнисо Сулаймон Ошиқдан бир неча поғона юқорида турганини дарҳол ҳис этади. Қамбарнисонинг байтларида ўзбек аёлларига хос ибо ва ҳаё барқ уриб туради. Мен Ошиқ билан Қамбарнисо шеърларини бир-бирига таққослаб турмайман. Бу борада Амонулло Валихонов мактубида баён этилган фикрларга тўла қўшиламан.

Шарафиддин аканинг айтишига қараганда Қамбарнисо эридан талоқ хати олгач, Қўқонга кетади. Шоир Ошиқ совға-саломлар олиб, Қамбарнисони йўқлаб орқасидан Қўқонга боради. Лекин, шоира сил касалига мубтало экан. Орадан озгина фурсат ўтмай, Қамбарнисо ана шу бедаво касалдан вафот этади.

Қамбарнисодан яна қандай асарлар қолгани ва Муқимийга қариндошлик нисбати ҳозирча маълум эмас. Бу борада текшириш ишлари давом этмоқда. Масаланинг бу жиҳатларини аниқлаш Қўқон зиёлиларининг ҳиммат ва ғайратларига боғлиқ кўринади.

Бону авлодлари орасида

Сафарга чиқишдан мурод Қамбарнисо билан Ошиқ ҳақида материал тўплашдан ташқари Ҳувайдонинг

Набираси шоира Самар Бону девонини топиш экани китобхоннинг хотирида бўлса керак. Хувайдонинг ўгли Сирожий, Хувайдонинг яна бир набираси Соқиб шоир экани адабиёт тарихчиларига маълум. Аммо унинг набираси, Сирожийнинг қизи Самар Бонунинг шоиралиги ҳалигача маълум эмас эди. Самар Бону дарагини қачон, кимдан ва қандай эшитганимиз менинг Абдулҳамид акага ёзган мактубимда зикр қилингани учун бу ерда яна такрорлашга ҳожат йўқ. Самар Бонунинг укаси Амонхон Мақсум Андижоннинг Заврақ қишлоғида деб эшитган эдик. Лекин андижонлик хайрихоҳларимиз, Амонхон Мақсум қаттиқ касал бўлиб, Заврақдан Ушга кетгани хабарини айтган эдилар. Шарафиддин ака бизнинг бу сафардан муродимиз нима эканини билиб, Амонхон Мақсум ён қўшниси эканини айтди. Мен, ҳамроҳларим, Шарафиддин ака ва шоир Маҳжур, беш киши бўлиб, Амонхон Мақсумни кўргани кирдик. Амонхон Мақсум 84 ёшда экан, қаттиқ касалликдан кейин ҳозир бир оз ўзига келган бўлса ҳам, ҳали ўрнидан туриб ўтиролмас, келган-кетганларни гоҳ танир, гоҳ эслолмас экан. Бемор қария кўзларини катта-катта очиб, бизларга қарар, лекин ҳеч биримизни танимай, таажжуб билан тикиларди. Шоир Маҳжур билан Шарафиддин ака чолни елкасидан кўтариб туриб, ўзларини танитдилар. Қариянинг дарров чеҳраси очилиб, хуш келибсиз, деб боши билан ишора қилди. Маҳжур бизларни кўрсатиб, бу одамлар Тошкентдан сизни зиёрат қилгани келибдилар, деди. Чол тамом ҳайратда қолиб гоҳ менга, гоҳ ҳамроҳларимга боқарди. Қариянинг қулоқлари оғир, қўл-оёқлари дармонсиз, белидан қувват кўзларидан нур кетган. Лекин ўзи шу қадар нуроний, шу қадар хуш чеҳра чолки, унга қараб тўймайсан, киши. Мен бу чолга ҳасрат ва надомат билан тикилар, аммо нима деб тасалли беришни билмасдим.

Шунда шоир Маҳжур:

— Бу чол ёшлигида ғоят хушчақчақ одам эди, унинг суҳбатини одамлар ҳавас қиларди. Мақсум Абу Али Сино асарларини яхши ўрганган, табобат билан шуғулланарди, кўп беморлар унинг қўлидан шифо топган,— деди.

Мен Амонхон Мақсумга қараб туриб, хайёмона хаёлларга чўмдим. Кўпларнинг дардига даво топиб, уларга ҳаёт бағишлаган бу нуроний чол ҳозир ўзи «қарилик» деб аталган бедаво дардга гирифтор!.. Наҳотки «қарилик» деган бу машъум касалнинг давоси бўлмаса!

Қарияга саволлар берилса тушунар, лекин фикрларини бир тартибга солиб жавоб қайтаролмас эди. Шу пайтда Шарафиддин ака Амирнинг мумтоз бир ғазали вазнида Амонхон Мақсум тўқиган ҳазил тарзидаги байтни эслатди. Чолнинг юз ва кўзларига нур югуриб, кула-кула қуйидаги байтларни ўқиди:

А м и р:

Қадаҳ бишкаст соқий, ман шикастам шишан дилро,
Ту ҳам тарафи қулаҳ бишкан, ки бишкан-бишкан аст имшаб.

А м о н х о н М а қ с у м:

Қовун пишди, анору олма пишди, нок ҳам пишди,
Менам пишдим, сенам пишгин, ки пишган-пишган аст имшаб.

Сўнгги байт чолнинг ёшлик шўхликларини эслатувчи, унинг суҳбаторлигини кўрсатувчи бир далил, албатта. Шунинг учун бемор қария кулар, биз ҳам унга қўшилиб хандон урардик.

Мундоқ ўйлаб қарасам, чол ростдан ҳам ҳозир «пишиб» турибди. Шу алпозда унга Самар Бонунинг девони ҳақида саволлар бериш маъносиз туюлди. Би-

нобарин, биз Амонхон Мақсумнинг ўғли Рукниддинга мурожаат қилиб, суриштира кетдик. Бизга Душанбада деб хабар қилганлари Иброҳимжоннинг фамилия ва адресини сўрадик. Маълум бўлишича, Иброҳимжон Душанбада эмас, Сурхондарё областига қарашли Узун районида турар экан. Бу оиладан Самар Бону ҳақида бошқа ҳеч қандай маълумот ололмай, хайрлашиб чиқдик. Демак, мен Душанбага эмас, Сурхондарёга боришим лозим. Шу пайтда шоир Маҳжур янги бир фикрни ўртага ташлади. У киши:

— Ушда Амонхон Мақсумдан ташқари шоир Соқибнинг ўғли Разиддин Мақсум яшайди. Самар Бону унинг аммаси бўлади. Эҳтимол, шу кишидан бирор янгилик эшитармиз,— деб қолди.

Суриштириб Разиддин Мақсумни топдик. Эллик ёшлар чамасидаги бу киши колхоз трактор паркида слесарь бўлиб ишларкан. Разиддин Мақсум девонни Душанба ва Сурхондарёда бўлиш эҳтимолини рад этиб, қуйидагиларни айтди:

— Самар ачамни девонлари бизникида эди. Бундан ўн йил муқаддам опам Баҳринисо Чимёнга олиб кетган эдилар. Олти йил муқаддам опамиз оламдан ўтдилар. У кишидан бир қиз қолган. Оти Мунисхон. Ана шу жияним «Мунис» тахаллуси билан шеър ёзади. Мунисхон ўзи шоира бўлгани учун онасининг қўлидаги китоблар, жумладан Самар ачамнинг девонлари шунинг қўлида бўлиши муқаррар. Бинобарин, сиз овора бўлиб Душанба ва Сурхондарёга эмас, тўғри Чимёнга бориб, Муқимиддин Мақсумни топинг. У киши бизнинг язнамиз (поччамиз) бўлади, ўшанга илтимос қилсангиз, девонни сизга кўрсатадилар.

Разиддин Мақсумнинг бу сўзлари менинг руҳимни кўтарди. Мен у кишидан Муқимиддин Мақсум номига бир хат ёзиб беришларини илтимос қилдим. Разиддин

Амонхон Мақсум
(Бонунинг укаси)

Мақсум мамнуният билан қуйидаги мактубни ёзиб бердилар.

«Муқимиддин акам ва ҳам жигарларимга саломдан сўнгга сўз шулки, борган меҳмонларга яхши хизмат қилиб, ўзингизни шеърларингизни кўрсатинг ва Самар Бону ачам китоби қайда эканлигини билганингизча айтиб беринг, деб укангиз:

Разиддин».

Мен хатни олиб беҳад қувондим. Назаримда Чимёнга боришим билан саккиз ойдан буён сўроқлаб юрганним Самар Бону девонини меңга чиқариб берадигандай туюларди.

Самар Бону ўз шеърларини оққа кўчириб, икки нусаха девон тузган, девонида «Алиф»дан «Ё»гача шеърлар бор, бундан ташқари қариндошлари ўзларига ёққан шеърларини бир дафтарга кўчириб олганлар деб эшитдик. Шоир Маҳжур мана шу дафтардаги ғазалларни ўқиган экан. Мен Маҳжурдан, сиз ўқиган шеърларнинг бадий савияси қандай эди, деб сўрадим. Маҳжур: «Дафтардаги маснавиётлар мутасаввифона, ғазаллари эса равон ва ўйноқи», деб жавоб берди. Уша дафтар ҳозир Андижон область, Тепақўрғон районига қарашли Қорасув қишлоғида турувчи Мулло Ботурда деб эшитдик. Бинобарин, Ушдан қайтишда Абдулҳамид Абдураззоқовни Қорасувга жўнатиб, Азизов иккимиз Андижонга қайтдик. Эртасига Абдулҳамид ака келиб: «Дафтар шуларда, лекин бермаяптилар. Қимирлаган қоziққа ўхшайди, қимирлайди-ю, чиқмаяпти», деди.

Шу вақтда Андижонга ёзувчилар союзининг йўлланмаси билан шоир Ҳабибий бориб қолди. У киши Андижон ва Наманганда бўлиши лозим экан. Мен у кишидан, йўлни ўзгартиб, Абдулҳамид ака билан Уш ва

Қорасувга тушиб, Самар Бону дафтарини топишда менга ёрдам беришларини сўрадим. Ҳабибий рози бўлгач, мен Чимёнга қараб жўнадим. Андижондан Фарғонага, Фарғонадан Водил районига бориб, ундан Чимёнга ўтдим. Чимёнда «Ленинград» колхозининг экспедитори Х. Мақсудов мени Муқимиддин Мақсумнинг уйига бошлаб борди. Мен Муқимиддин акага қандай эзгу ният билан келганимни батафсил ҳикоя қилиб, Разиддин Мақсум ёзиб берган мактубни топширдим. Таассуфки, қариндошининг мактуби ҳам, менинг илтижоларим ҳам фойда бермади. Муқимиддин Мақсум: «Китоб бизда эмас, Аравондаги қариндошларимизникида бўлса керак», деб туриб олди.

Бу китобнинг нашр этилиши сизнинг авлодингиз учун шон-шараф дедим, кор қилмади. Бу китоб нашр этилган тақдирда моддий манфаатдор бўлишларини уқтирдим, кор қилмади. Асар қолдириш — фарзанд қолдиришдир, бу асарни яшириб, халқни ундан бебаҳра этиш — бировнинг фарзандини ўлдириш каби жиноят дедим, кор қилмади. Бўлмаса, рафиқангизни чақиринг, балки у киши баъзи ғазалларини ёд билар, мен у кишидан эшитиб, ёзиб олай дедим, кўнмади.

Шу тариқа, Самар Бону девонини ҳалокатдан сақлайман, деб қилган саъю ҳаракатларим самарасиз туғаб, Тошкентга қайтдим.

Орадан уч-тўрт кун ўтмай, Разиддин Салоҳиддинов Ўзбекистон Давлат бадий адабиёт нашриётига кириб келди. У киши менинг Чимёндан ҳеч нарса топмай ҳафа бўлиб қайтганимни билиб:

— Мен эртага Ушга қайтаман. Ернинг остида бўлса ҳам сизга бирор нарса топиб юбораман,— деди.

Разиддин ака бизни алдамади. Орадан бир ҳафта вақт ўтар-ўтмас, у кишидан қуйидаги мактубни олдик:

«Сизнинг олдингиздан келганимдан кейин тўғри Аравон билан Тепақўрғонга бордим. Опам Ҳожинисо Салоҳиддин қизининг уйига бориб бир қоп эски китобларни бир чеккадан қараб, ушбу шеърларини топиб юбордим.

Боқи на дерман, салом-алайкум: Разиддин».

2/VI 1959 йил.

Самар Бону машҳур шоиримиз Ҳувайдонинг набираси, шоир Сирожийнинг қизи, шоир Соқибнинг синглиси бўлиб, қариндошларининг сўзига қараганда, олтмиш ёшга кириб, бундан олтмиш беш йил муқаддам Ушда вафот этган. Демак, Самар Бону 1834 йилда дунёга келиб, 1894 йилда оламдан ўтган. Шоиранинг жияни Разиддин Салоҳиддиновнинг бизга ёзган мактубида Самар Бонунинг таржимаи ҳолига оид баъзи деталлар бор. Мана у киши нима деб ёзади: «Сирожиддиннинг тўрт қизи бўлиб, каттаси Самар Бону бўлган. Самар Бону аввал бир домлага рўзғор қилиб, бир оз муддатдан кейин ундан ажралиб, Ҳусайн ака деган бир деҳқонга тушган. У билан қирқ йил рўзғор қилиб, фарзанд кўрмасдан Ушда вафот қилган».

Амонхон Мақсум бундан етти-саккиз ой муқаддам Абдулҳамид Абдураззоқовга опаси Самар Бону хусусида сўз очиб:

— Мен тўрт ёшимдан шу опамнинг тарбиясида ўсдим, опам замонасининг оқила ва фозила аёлларидан эди. Шеърятда Зебуннисодан кам эмасди,— дебди.

Самар Бону (бундан сўнг тахаллуси билан «Бону» деб юритамиз) ўз шеърларини девон ҳолига келтириб икки нусха кўчирганини юқорида қайд этган эдик.

Разиддин Салоҳиддинов менга юборган Бону шеърлари ғоят даражада эскирган бир девоннинг етти варагидан йиртиб олинган парча-парча қоғозлардан иборат-

дир. Бинобарин, бу парчалардаги шеърларни бошдан-охиригача ўқиш жуда мушкул иш, чунки шеърларнинг ё боши, ё охири йўқ, баъзи парчаларда мисраларнинг ярмигина қолган.

Бону девонининг шу йиртиқ, мажруҳ парчаларига қараб, унинг турли ғазалларидан қуйидаги мисраларни ўқишга муваффақ бўлдик:

Ишқ ишини тутган элнинг жумлаи кори мубоҳ,

Оҳи сарду, рўйи зарду нолаи зори мубоҳ.

Васли муҳтожинда ошиқ донмо зору ҳақир,

Шоҳи хуснин олдида бўлғуси ағёри мубоҳ.

Арш тоқида бутуклик бўлса ошиқ гирияси,

Ерига ошиқларини бўлса саршори мубоҳ.

.....¹
.....¹

Бир ўлиб, минг йўл тирилгай иштиёқи ёрдин,

Дарди бедармон ўлуб Бонуйи бемори мубоҳ.

Яна:

Зулайҳое замонида туғилди мисри² Уш ичра,
Анга ул Юсуфи Қанъон каби қўйди баҳо ул шўх.

Тамоми бош аёғи хўбдур ўзга ярошқда,
Библиб бўлмас анинг зиндони ишқ ичра фано ул шўх.

Кўруб чоҳи занаҳдонин ҳамиша банди зиндонман,
Ғубори мақдамин кўзга қилурдим тўтиё ул шўх.

Яна:

Ўзингни соғиниб дилбар, араиғ тан ичра жон келдим,
Уларга чоғладим ўзни, баҳамдуллоҳ амон келдим.

¹ Бу байтни ўқиб бўлмади.

² «Миср» сўзи бу ўринда шаҳар маъносидан ишлатилган. «Мисри гиш» — Уш шаҳри.

Юзингни орзусида етушгунча чунон йиглаб,
Сени ёдингни айлаб кеча-кундуз дарниҳон келдим.
Неча кунлар ўтуб кетди, лабингни хандасин кўрмай,
Қизил гул гунчасидек таҳ-батаҳ бағримда қон келдим.
Юзингдан ўргилай дилбар менга сен бўлмағил золим,
Жамолингни кўрай деб қошингга уш бул замон келдим.

Яна:

Кетдинг ёрим мени тирик ўлдириб,
Чиройимни заъфарондек сўлдириб,
Юрагимни гаму қонга тўлдириб.
Кетди ёрим кўнглим бежо айлабон,
Ҳижрон доғин бағримда жо айлабон,
Кўз ёшимни оққан дарё айлабон.

Бону қирқ йилдан зиёд бир давр ичида бадий ижод билан машғул бўлган. Бинобарин, бу парчаларга қараб Бону девонининг қимматини аниқлаш амри маҳол. Шуниси ҳам борки, Мирзо Бедил: «Мен қатрага қараб— денгизни кўраман», деган. Демак, ҳар бир зийрак ўқувчи бу парчаларга зеҳн солиб, Бону бақувват шоира, деган фикрга келиши мумкин. Зотан «Мубоҳ», «Ул шўх», «Келдим» радифли шеърлар шоиранинг зако ва истеъдодини кўрсатувчи яхши далиллардир.

Биз ноумид бўлиб қолмадик

«Икки шоиранинг адабий меросини излаб» 1959 йил- гача тўплаган маълумотимиз, топган намуналаримиз мана шулар эди.

Лекин, биз қидириш ишларини тўхтатмадик, тадқи- қот давом этди.

1962 йил 8 февралда ўшлик дўстим Шарафиддин Са- лоҳиддиновдан қизиқ мактуб олдим. Бу мактуб бизнинг

мавзу-баҳсимизга алоқадор бўлгани учун уни сиз билан бақамти ўқиш афзалроқ деб ўйлайман. Мана у киши нима деб ёзибдилар:

«Муҳтарам Тўхтасин ака! Саломдан сўнгра маълумлари ўлғайким, Разиддин Мақсум қидириб юриб тополмаган Самар Бону қўлэзма девонини мен биринчи февраль кунини Ушдан топдим. Шу кунини девонни сақлаган кишини девони билан ўз уйимга чақиртириб келиб, тўрт соат сўзлашдим, девоннинг баъзи ерларига назар солиб, ўқиб кўрдим. Ҳақиқатда Самар Бонунинг ўз қўли билан ёзилган. Менга уч-тўрт кунга бериб кетинглар, ўқиб кўрайин десам, ташлаб кетишга кўнмадилар. Ўз ҳузурларида девондан икки ғазал ва уч рубоийни кўчириб олдим ва сўзимнинг исботи учун ушбу хат билан сизга юбордим. Девон эгалари билан: мен Тўхтасин акамга хат ёзаман, хатнинг жавоби келгунча девон ҳеч кимга кўрсатилмасин ва айтилмасин, яна шунча кун сақлангандай сақланиб турилсин, деб қаттиқ ваъдалашдик, ҳар икки тараф шунга рози бўлиб қўл олишдик. Иложи бўлса дарҳол ўзингиз келсангиз, иложи бўлмаган тақдирда Эркинжонни¹ юбормасангиз иш битмайди, чунки девон жуда нозик жойда, анча-мунча одамга бермайди.

---

¹ Гап ёш ёзувчимиз Эркин Жабборов қақида. 1960 йилда Самар Бонунинг жияни Разиддин Мақсумдан, Самар ачамнинг иккита ғазалини топиб қўйдим, Унга келиб шуларни кўриб, манзур бўлса олиб кетинг, деган мазмунда хат олган эдим. У вақтда касалхонада ётганим учун менинг илтимосим билан дўстим Эркин Жабборов Ушга бориб, Самар Бонунинг ўлим тўшагида ётган укаси Амонхон Мақсумнинг суратини, шунингдек Разиддин Мақсум топиб қўйган «Райҳон» ва «Қизлар» радиопли ғазаларини олиб келиб, «Гулхан» журналининг 1961 йил биринчи сониди эълон қилди. (Т. Ж.)

*Боқи салом ва ҳурмат билан: Шарафиддин Салоҳий,
Уш.*

III 1962

Бу мактуб мени нечоғлик қувонтирганини баён қилиш учун муносиб сўз тополмайман. Негаки, сўнгги тўрт йил мобайнида менинг бутун фикру зикрим шунга йўнатилган, Самар Бону девонини топиб, элимизга совға қилиш мен учун муддао бўлиб қолган эди. Тўрт йил давомида тўхтовсиз Фарғона водийсига қатнаб, неча юзлаб одамлар билан суҳбат қилдим. Хувайдо авлодлари ҳақида, Самар Бону ҳақида сўраб-суриштириб кўрдим. Тўғри, бۇ қидиришлар натижасида Бону ҳақидаги тасаввурим кенгайди. Ҳар хил савиядаги, турли ёшдаги одамларнинг бу мавзудаги суҳбатлари менга зўр таъсир кўрсатди. Уларнинг диний-хурофий ранг бериб айтган афсоналарини ақл тарозусига солиб кўрар, улардан ўзимча хулоса чиқарар эдим. Бора-бора, тасаввуримда Самар Бону образи гавдалана бошлади. У: сарв қомат, гулчеҳра қиз эди. Мен фикран у билан суҳбатлашар, шахсий ҳаётида рўй берган алам-ангиз воқеаларни қайта-қайта сўраб-суриштирадим. Бонунинг жавобларини тинглаб, унинг ақл-идрокига, мустаҳкам иродасига қойил қолардим...

Аммо шунча кезиб, шунча овора бўлиб, ҳанузгача Бону девонини тополмаганим учун хуноб бўлиб юрардим. Дўстим Шарафиддин Салоҳиддиновдан келган хушхабар бу гашликка хотима берди.

Одамларнинг ривоятларига қараб, Бонунинг хулқи, феъли-атвори ҳақида ҳам маълум бир фикрга келган эдим. Тасаввуримча, Бону бир сўзли, шаддод, шунинг билан бирга, матонатли, файласуф табиатли аёл бўлган. Унинг девонидан кўчириб юборилган ғазал ва рубойлар

ҳам шоиранинг табиатини ёрқин ифодалаб туради. Ма-
на, шу рубойларнинг бири:

Қип-қизил девонаман, не нав қилай ман ўзни соғ,
Юрагим вайронадур, мен шунчаки зоҳирда чоғ,
Бу жаҳон хушнудлигини хушламассан, эй кўнгил,
Эҳтиёт эт сен: жаҳон айвонида сонсиз тузоғ.

Нега шоиранинг юраги «вайрона», нега унинг кўнгли «жаҳон хушнудлигини хушламайди», нега «жаҳон айво-
ни» бояқиш шоирага «сонсиз тузоғ» бўлиб кўринади? Бу
сўроқларга жавобни кейинга қолдириб, шоиранинг «Ай-
лаб» радифли ғазалидан охирига байтни ўқиб кўрайлик:

Гаҳи хушман, гаҳи нохуш, гаҳи беҳуш, гаҳи боҳуш,
Бу Бонуни хароб эттинг сочинг мушкин таноб айлаб...

Бу мисраларда ҳассос, жўшқин қалбнинг садоси янг-
рамоқда, бу байт классик шоирларнинг ғазаллари савия-
сида...

Мактуб ва шеърлар мутолааси мени беҳад қувонтир-
ди, руҳим кўтарилди. Эртасигаёқ Ушга жўнадим. Анди-
жондан менга ҳамроҳ бўлиб борган дўстим Амонуллохон
Валихонов билан 10 февралда Шарафиддин Салоҳидди-
нов хонадонига кириб бордик. Шарафиддин ака жуда
закий ва ринд одам. Менинг ҳамроҳим Амонуллохон ҳам
камдан-кам учрайдиган ҳалол, ҳалим, хуш тавозе йигит.
Унинг рафоқатида одам ўзини енгил ҳис этади, суҳбати
эса ҳаловатбахш, муомалаларини кўриб ҳавасинг ке-
лади.

Уш бозорига келганда Амонуллохон ўзбек анъанала-
рига мувофиқ ширмой нон, қанд, бодом, писта каби нар-
саларни харид қилди-да, яна атрофга жавдираб қарай
бошлади. «Ҳа» десам: «Майиз керак эди», деб қолди.
Ҳолбуки шу қандолатчининг ўзида олтин каби сариқ
кишмиш бор эди. Мен кишмишга ишора қилиб: «Бу

бўлмайдими?»— дедим. Амонуллохон мийиғида кулиб; «Йўқ, домла, қора майиз керак», деди. Ахтара-ахтара қора майиз топдик. Лекин Амонуллохон, 25 грамм майиз тортиб беринг, деб қолди. Бу гапни эшитиб мен ҳам, майизфуруш ҳам ҳайрон бўлдик. Лекин майизфурушнинг ўзга чораси йўқ эди, у 25 грамм майиз тортиб берди. Мен Амонуллохонга савол назари билан қарадим. У: «Сабр қилсинлар, бунинг сабабини кейин биладилар», деди.

Шарафиддин ака бизнинг йўлимизга мунтазир эканлар, остонадан қадам қўйишимиз билан:

— Мозор босиб келган дўстлар дийдорини кўришдан бисёр мамнунман,— дея зарофат қилди.

Бизда «мозор босган нон» деган таъбир бор. Ундай нон «табаррук» бўлади. Уни кўзга суртиб ейишади. Аммо «мозор босиб келган дўстлар» таъбири тамом янги бўлиб, хушнуд кулгига сабаб бўлди.

Катта боғнинг ўртасида қурилган меҳмонхонага кирдик. Шарафиддин ака Амонуллохоннинг қўлидаги нарсаларни кўриб:

— Нега овора бўлдилар. Ахир, дастурхон кўтариб юриш хотинлар одати-ку,— деб «койиб» берди.

Амонуллохон ҳам ҳазил занжирини бўшатмай:

— Эскиларнинг: мулла киши—хотин киши, деган мақоллари бор, икки мулла бир бўлиб, бир аёлчалик иш қилган бўлсак, бизни маъзур кўрасиз,— деб жавоб берди.

Яна кулги, чақчақ бошланди.

Мезбон дастурхонга кириб кетганда, Амонуллохон 25 грамм қора майиз ҳақида сўз очди:

— Фарғона йигитларининг қизиқ одати бор: бир-бирларига лақаб қўйиб, чандишиб, аския қилишмаса кўнгиллари тўлмайди. Мезбонимизнинг лақаби «Кўкнори». Қора майиз у кишининг лақабларига ишора. Аслида эса,

Мақсум акам (Шарафиддин акани дўстлари Мақсум ака деб аташади) умрларида кўкнори ичган эмаслар. У киши кўпинча тафаккурга берилиб, хомуш ўтирадилар. Кўкнориларнинг сукутга кетиши билан Мақсум аканинг ана шу ҳолатида ўхшашлик бор. Шунга ишора қилиб, ҳарифлари унга «Кўкнори» деб лақаб қўйганлар.

Тўкин дастурхон ёзилди. Шарафиддин акам бизларга чой қуйиб бериб, ўз пиёласини лабига олиб борган ҳамон Амонуллохон «шошманг» ишорасида қўл кўтариб, ўрнидан кўзгалди. Шарафиддин ака ҳам турди.

Амонуллохон узр сўраган оҳангда:

— Хом сут эмган бандада, бир нарсани тамом унутибман. Сизга андижонлик ёру дўстлардан туҳфа келтирган эдим. Лутфан қабул этсинлар,— деб ўн қават қорозга ўралган бир нарсани Шарафиддин акага узатди.

Шарафиддин ака «ҳанг-манг» бўлиб, кутилмаган туҳфани оча бошлади. Бу — ўн-ўн икки дона қора майиз эди...

Бирдан шундай қаҳ-қаҳа кўтарилдики, учаламизнинг ҳам кўзларимизга ёш тўлди.

— Бу — сўзсиз аския эди, лекин бу — ҳақоратомуз, дилозор, яйдоқ, яланғоч аския эмас, беғараз закийликнинг бир товланиши эди.

Суҳбат самимий, риндона бошланди. Бу анжуманда май йўқ, аммо биз сархуш эдик. Мавзу доираси ҳадсиз, ўн асрни қамраб олар, гоҳо Фирдавсийдан сўз бошлаб Миртемир билан якунлар эдик. Мезбонимиз Шарафиддин ака ҳам, Амонуллохон ҳам Фузулийнинг оташин мухлислари. Гоҳ Фузулийнинг фусункор ғазалларини ўқир, шоирнинг ҳассослигига, ўткир дидига, нозик ташбеҳларига қойил қолар, «ҳай, ҳай» нидолари билан улуғ бобомизнинг зеҳн-зақосига таҳсин ўқир, таъзим қилар эдик.

Худди шу пайтда Амонуллохон:

— Мен мавлоно Фузулий олдида бир гуноҳ қилганман. Аммо ҳанузгача бу гуноҳим пинҳоний. Агар руҳсат этилса, шу гуноҳимни ошкор этиб, Фузулий мухлисларидан узр сўрамоқчиман,— деди.

Шарафиддин ака ҳам, мен ҳам гап нима устида эканини дарҳол пайқадик: Амонуллохон Андижондаги Пединститутнинг математика муаллими, аммо илҳом париси билан хилватда дуч келганда, лоқайд ўтиб кетадиган йигитлардан эмас, у яхшигина шоир. Амонуллохоннинг Бобир ғазалига боғланган нафис бир мухаммасини «Ўзбек шоиралари»да эълон қилган эдим. Аммо... Фузулийга бас кела олармикин?

Мен шундай андишада эканман, мезбон валломатлик қилиб:

— Қонуншунослар: гуноҳқорнинг иқрори — гуноҳни енгиллаштиради, дейдилар. Сизнинг гуноҳингизни ҳам шу тарозуда тортамиз. Қани марҳамат, қулоғимиз сизда,— деди.

Шундан сўнг Амонуллохон «гуноҳига» иқрор бўлиб, Фузулийнинг мумтоз бир ғазалига боғланган мухаммасини ўқиди. Муҳаммас бизга жуда маъқул тушди, биз шавқ-завққа тўлдик, беихтиёр қарсак чалиб шоирни табрикладик. Сизни ҳам бу нашъадан бебаҳра қолманг деб шу мухаммаснинг биринчи бандини кўчираман:

Нозаниними гўран дер: «Бу на авлоди башардир?

На гўзалдирки, гўзалликда юзи рашки камардир!..

Жилвагар ўлдиғи — ҳашр ўлдиғидан дўғри хабардир,

Ваҳ на қомат, на қиёмат, бу на шохи гули тардир.

На балодир, назар аҳли на хуш мадди назардир».

Мана шундай ғазалхонлик қилиб турганимизда меҳмонхонага икки йигит кириб келди. Кейин маълум бўлишича, Самар Бону авлодларидан Шамсинисо Зиёвиддин қизи бизнинг келганимизни эшитиб, кўп йиллардан бери

сақлаб юргани Самар Бону девонини бизга топшириш учун ўғли Муҳаммад Аминжон ва қариндошлари Абдуллажон Файзиматов орқали Шарафиддин аканинг уйига юборган экан. Биз девонни кўриб, беҳад қувондик. Муҳаммад Аминжондан, агар малол келмаса, волидалари ўз таржимаи ҳолини, Самар Бонуга қариндошлик нисбатларини, шунингдек, Самар Бонунинг таржимаи ҳолига оид маълумотларни ёзиб берсалар, деб илтимос қилдик.

11 февралда Абдуллажон Файзиматов билан бирга бу табаррук кампирнинг зиёратига бордик. У киши бизни меҳрибонлик билан кутиб олди. Муҳтарам Шамсинисохон бизнинг таклифимизни қабул этиб, ўзи ва Самар Бону ҳақидаги маълумотларни бизга мактуб тарзида ифода этибди. Мактубда Самар Бону ҳақида қимматли маълумотлар бор. Мактуб охирида бизга бахту толе тилаб, қойин юталари Салоҳиддин Соқибнинг шу руҳдаги ғазалидан икки байт келтирибдилар.

ШАМСИНИСОХОННИНГ МАКТУБИ

«Тўхтасин ука! Илтимосингизга кўра сизга қуйидагиларни маълум қиламан:

Мен Шамсинисо Зиёвиддин қизи Уш шаҳрининг Жўгас маҳалласида (ҳозирги Қизил қишлоқ жамоа советида) дунёга келдим. Отамлар мени тоғаси Салоҳиддин Соқибнинг ўғли Маматхон Мақсумга узатишди. Шоира Самар Бону менга хола бўларди, яъни онамнинг опаси эди. Ҳозир Ушда яшаб турибман. Ешим 75 да. Икки қиз, бир ўғлим бор.

Самар ачам вафот этганларида 4 ёшда эканман. Онамдан бир йил бурун—54 ёшларида ўлганлар. (1887—1891 йилларга тўғри келади).

Ачамни олдин Уқчига (ҳозирги Марҳамат районига

Шамсинисохон Зиёвиддин қизи
(Бонунинг жияни)

қарашли Уқчи жамоа совети) Мулла Машариф деган кишига беришган. Тез фурсатда эрлари ўлиб кетди¹. У кишидан Заҳириддин деган ўғил кўрганлар. Ҳозир шу ўғилларидан етти неваралари барҳаётдир. Булардан учтаси ўғил, тўрттаси қиз. Уғилларидан Иномиддин Мақсум билан қизлари Ҳадияхон Қорасувда яшайди. Қолганлари: Шужоиддин ва Минҳожиддин Мақсумлар, қизлари: Энахон, Хайрихон ва Раҳимахонлар Уқчида яшайди.

Яқинда ўғлим қадим замонда яшаган ўзбек шоиралари ҳақида чиққан бир китобни ўқиб берди. Унда Самар ачам ҳақида ёзилган гапларни эшитиб кўп хурсанд бўлдим. Китобни ёзган киши ким эканлигини сўрасам, Тўхтасин Жалолов, деди. Мен Тўхтасинжон укамнинг қилган хизматларига раҳматлар айтдим. Чунки бир Самар ачамгина эмас, бутун ўзбек шоираларининг ҳеч ким ўқимаган ва эшитмаган асарлари билан китобхонларни таништирибди. Шу китобдан маълум бўлишича, сиз Самар ачамнинг девонини қидириб кўп овора бўлибсиз. Ачамнинг ана шу сиз қидириб юрган девонлари менинг қўлимда эди. Энди бу омонатни Сизнинг қўлингизга топшириш вақти келганини пайқаб, Шарафиддин Мақсумни бу «сир»дан огоҳлантирган эдик. У киши Сизга хабар қилган эканлар. Нотоб бўлишингизга қарамай, етиб келганингизни эшитиб, беҳад хурсанд бўлдим.

Самар ачам ҳақида айтилиши лозим бўлган бошқа гаплар Сизнинг китобингизда батафсил ёзилган. Мен яна нима ҳам дер эдим? Сизга бахт тилашдан ўзга сўзим йўқ.

---

¹ Самар Бонунинг эрга берилиши ва эрининг ўлими ҳақида жуда кўп фожиали ҳикояларни эшиқдим. Бу ривоятлар илмий адабиётнинг эмас, бадий адабиётнинг мавзусидир. Ҳозир шу ҳақда «Бир келину уч куёв қиссаси»ни ёзмоқдаман. (Т. Ж.)

Ераб, умид боғин ҳуррам баҳор қил,
Ҳар ён мурод гулларин бешумор¹ қил,
Доим юзига кавкаби² иқбол туғдириб,
Боли ҳумони боши уза соядор қил.

Сизга ҳурмат билан: Шамсинисо Зиёвиддин қизи.

11/II 1962 йил.

Зиёфатдан сўнг муҳтарам Шамсинисохон авторга оқ фотиҳа бериб, эзгулик нишонаси сифатида оқ рўмол ҳада қилди. Биз кампирга ташаккур айтиб, Абдуллажон Файзиматов билан Шарафиддин аканинг меҳмонхонасига қайтдик.

Абдуллажон Файзиматов Самар Бонунинг жияни— Разиддин Мақсумнинг куёви бўларкан. Унинг ёши ўттизлар чамасида, ўзи хўжалик ишларида бўлса ҳам, адабиётга ҳаваси жуда зўр. Самар Бону шарофати билан Ушдан топган янги дўстим қобил, зийрак, хушфеъл йигит экан. У билан жуда иноқлашиб қолдик.

11 февраль кечаси билан Самар Бону девонини мутолаа қилиб, ундан нафис ғазалларни танлай бошладик. Мутолаа асноси девоннинг бир нуқсонини пайқаб қолдик: китобнинг 52 саҳифаси йўқ экан. Кимдир йиртиб олибди. Бу озмунча гап эмас. Ҳар саҳифада биттадан ғазал бўлганда ҳам 52 ғазал йўқолган деган сўз.

Бу ҳол мени ғоят ранжитди. Шерикларим ҳам, гўё олтин деб совға қилган нарсалари мис чиққандек, маъюсланиб қолдилар.

Мен: «Энди бу саҳифаларни қаердан топаман, кимга

¹ Б е ш у м о р — сон-саноқсиз.

² К а в к а б — юлдуз. Кавкаби иқбол — бахт юлдузи.

³ Б о л — қанот. Хумо — афсонавий бахт қуши. Хумонинг қанотидан кимнинг бошига соя тушса, у одам абадий бахтиёр бўлармиш.

мурожаат қилишим лозим? Энди қайси шаҳар, қайси қишлоқларни кезай?»— деб ғамгин хаёл сурардим.

Шунда Абдуллажон менга тасалли бериб сўзга киришди:

— Домла, тўрт йил муқаддам миш-миш гапларга ишониб бу девонни қидиришга киришган эдингиз. Сизнинг бу ишингиз чўлда битта сополни кўриб, шу ерда қадимий шаҳар бор, деган ишонч билан ер - қаздиришга киришган археологнинг ишига ўхшайди. Девондан йиртиб олинган етти мажруҳ саҳифа асосида китоб ёздингиз. Сўнгра «Қизлар», «Райҳон» радифли шеърларни топдингиз. Ҳозир эса, катта бир девон қўлингизда. Аввалам шуниси борки, бундаги шеърлар Самар ачам ҳақида истаганча мулоҳаза юритишингизга етарли материал бўлади. Йўқолган 52 саҳифа ҳам шу Ушдан ташқарига чиқмаган деб ўйлайман. Сиз ташвиш тортманг, шу саҳифалар ернинг қаърига кириб кетган бўлса ҳам топиб сизга топшираман.

Мен андак таскин топиб:

— Ҳимматингизга раҳмат, Абдуллажон,— дедим.

Шундан сўнг йўқолган саҳифаларни қандай қидириш, кимларга мурожаат қилиш, у одамлар билан қандай муомала қилиш ҳақида Абдуллажонга йўл-йўриқ кўрсатдим.

Бирдан хотирамга бир гап келди: Самар Бону ёшлигидан отинбиби — муаллима бўлган, кўп қизларни ўқитиб саводли қилган; «Қизлар» радифли шеърида ўзи ўқитган қизлардан бир нечасининг номлари зикр қилинган. Ажабо, шу қизлардан, яъни Бону шогирдларидан биронтаси ҳаёт эмасмикин?

— Хотин қариндошларимизнинг айтишича, шулардан бири ҳаёт, у Ўзганда яшар эмиш,— жавоб берди Абдуллажон.

Нотоброқ бўлиб, аҳволим оғирлашиб бораётгани, би-

роҳ жойда ётиб қолиш хавфи борлигини назарда тутиб, Абдуллажондан мен учун Ўзган сафарига чиқишини илтимос қилдим. Абдуллажон рози бўлди. У Ўзганда дастлабки тадқиқотлар ўтказиб, натижасини дарҳол менга ёзиб юборишга ваъда берди. Шу тариқа мен бир даража хотиржам бўлиб Тошкентга қайтдим.

«Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сендадир» дегандек, ўзим Тошкентда бўлсам ҳам, кўнглим Уш ва Ўзган кўчаларида кезар, фикран хонама-хона кириб, гоҳ чоллар, гоҳ кампирлар билан суҳбатда бўлардим.

Абдуллажон ҳадеганда хат ёза бермагач, тоқатим тоқ бўлиб, ўзим хат ёздим. Менинг хатим: йўқолган саҳифаларни топдингизми? Ўзган сафаридан бирор натижа чиқдими? Нега хат ёзмай турибсиз?— каби сўроқлардан иборат эди.

Орадан озгина фурсат ўтар-ўтмас Абдуллажоннинг жавоб мактуби келди:

«Ҳурматли Тўхтасин ака!

Юборган мактубингизни (2 апрелда) олиб, беҳад хурсанд бўлдим. Шу кундан бошлаб менда яна Ўзган сафарига чиқиш иштиёқи туғилди. Сафар олдидан Самар Бону ҳақида янги хабар эшитиб қолдим. Бу хабарнинг натижаси қуйидагича: Уш районидан 1-Қорасув кўчасида Едгорхон отинча деган аёл яшайди. Бу аёл анча ғазалхон бўлиб, Самар Бону девонига ишқибоз экан. Ўзи Самар Бону девонини тез-тез ўқиб турар экан. Менда: «Эҳтимол ҳозир ҳам бу аёл ана шу девонни сақлаган бўлса» деган фикр пайдо бўлди. 6 апрель куни эрталаб ўша аёл истиқомат қилаётган ҳовлини топдик. Ўзим нотаниш аёл билан гаплашишга журъат қилмай, рафиқамни киритдим. Ҳамроҳим билан иккаламиз дарвоза олдида кутдик. Анча дақиқадан сўнг рафиқам Едгорхон отинча эшигидан хурсанд чиқди.

У, аёл қўлидан 29 варақ Самар Бону девонини олганини айтди. Мен марҳум шоирамизнинг ғазаллари битилган варақларни қўлидан олиб беҳад қувондим. Едгорхон отинча Ўзганда истиқомат қилувчи Файзинисо отинча ҳақида ҳам баён қилибди. Файзинисо отинча Едгорхоннинг тоғасига турмушга чиққан экан. Едгорхон Файзинисо отинчада ҳам Самар Бонунинг девони бўлиши эҳтимол дебди. Биз бу маълумотни олгач, Ўзган сафарига жўнадик. Жўнаш олдидан бир ўзганлик йигит билан учрашдик. Мен бу йигитга масалани очиқ-ойдин тушунтирдим. Йигит менинг маслаҳатимга қўшилиб, Ўзганда бирга Файзинисо отинчани суриштириб кўражagini айтди. Хуллас, 7 апрелда Ўзганда бўлдик. У ерда бу ҳақда материал йиға олмагач, Қуйи Ўзганга тушдик. Мен билан бирга юрган ўзганлик ҳамроҳимнинг уйига бордим. Йигит волидасидан Файзинисо отинчани сўради. Аёл дарҳол, Файзинисо Маҳмуджон Мақсумнинг рафиқаси бўлади, деб жавоб берди. Уйлари Қиличбурҳон мозори олдига, деди. Биз уч киши бўлиб Қиличбурҳонга бордик.

Эшикдан ўттиз ёшлар чамасида бир йигит чиқиб келди. Мўлжалимиз тўғри экан. Йигит дарҳол аёлни чақириб чиқди. Файзинисо 75 ёшлар чамасида эди. Саломаликдан сўнг Самар Бону девони ҳақида фикр очдик. У бизнинг саволимизга рад жавобини бериб, илтимосни шартта узиб қўйди. Охири мен: «Бизни Ушдаги Едгорхон отинча юборди. Едгорхон опам девон Файзинисо отинчада деди»,— дедим. Аёл Едгорхоннинг отини эшитгач, «Девон Қозихон аянинг қўлида», деб жавоб берди. Бахтга қарши, Қозихон ая 3-4 кунга Ушга жўнаб кетган экан. Биз Файзинисо отинчага яна келажагимизни айтиб, сафардан қайтдик. Изланиш давом этади. Натижа кейинроқ маълум бўлади...

Эҳтиром билан: Абдуллажон Файзиматов.

11/IV 1962 йил».

Бу мактуб мени нечоғлик қувонтирганини айтмасам ҳам тасаввур қиласиз. Дарҳол Ўшга қараб парвоз этдим.

Ҳадеб бориб-келиб турганим учун Ўш зиёлилари орасида «ўз» бўлиб кетганман. Ўш тупроғига қадамим теккан замон эски дўстлар, нотаниш хайрихоҳлар даврасига тушиб қоламан.

Кечқурун Абдуллажон Файзиматовга меҳмон бўлдик. У киши дастурхон устига Самар Бону девонининг йўқолган саҳифаларини келтириб қўйди. Ростини айтсам, мен учун бундан кўра дабдабали зиёфатни ўйлаб топиш қийин эди. Дарҳол саҳифаларни кўздан кечириб кўнглим тинчиди, энди Бону девони мукаммал ҳолда менинг қўлимда!

Шундан сўнг мен Абдуллажоннинг Ўзган сафари билан қизиқсиндим. Унинг афсусланиб қилган ҳикоясидан маълум бўлишича, Ўзганда яшаган аёл Бонунинг шогирди эмас, балки шогирдининг қизи бўлиб, бахтга қарши, у ҳам оламдан ўтган экан.

Биз ўтириб йил ағдара бошладик. Самар Бону бундан 125 йил муқаддам, 1837 йилда туғилган, яъни Фарғона маликаси Нодира ўлдирилганда, Самар Бону беш яшар қизча эди. Бону йигирма беш ёшларида мактаб очиб, етти-саккиз ёшли қизларни ўқитган бўлса, ҳозир шогирдлари ҳам бир асрдан зиёд умр кўрган бўларди. Модомики шундай экан, Бону шогирдларигина эмас, уларнинг фарзандлари ҳам 75-80 ёшларга кириб оламдан ўтган бўлсалар, не ажаб?

Демак, мен Бону шогирдларини топиш фикрига тушганда, орадаги асрий тарихни ҳисобга олмаган эканман.

Шунингдек, ўзганлик Файзинисо отинда ҳам Бону девони йўқлиги аниқланган.

Абдуллажон «Бонунинг шогирди ўлган, Файзинисо отинда Бону девони йўқ» каби кишини хафа қиладиган хабарлардан ташқари, тадқиқотчига умид бағишлайдиган бошқа бир хушxabар ҳам топиб қўйибди.

Воқеа мана бундай:

Салоҳиддин Соқибнинг катта қизи Ҳожинисохон Ушга — қариндошларининг уйига меҳмон бўлиб келибди. У киши Аравон районига қарашли Тепақўрғон қишлоғида яшайди. Ёши 77 да. Аммаси Самар Бонуни ўз кўзлари билан кўрган. Бону вафот этганда олти ярим-етти ёшларда бўлган. Ана шу киши кеча бир суҳбатда: «Менинг уйимда аммамнинг бир қанча ғазаллари бор. Уларни китоблар орасидан топиб қўйдим», — дебди. Ҳожинисо эртага Тепақўрғонга жўнар экан. Абдуллажон иккимиз ҳам кампир билан биргаллашиб Тепақўрғонга боришга аҳд қилдик.

Абдуллажон Файзиматов уйда мендан бошқа қайнатаси Разиддин Салоҳиддинов ва менинг дўстим Шарофиддин ака ҳам бор эди. Эсингизда бўлса керак «Ўзбек шоирлари»да: «...Салоҳиддин Соқиб ўз даврининг яхшигина шоирларидан. Бу кишининг девонини ўғли Разиддин Салоҳиддинов Тожикистон Давлат музейига топширган» деган эдик. Разиддин ака шу йил баҳорда Душанбага бориб, отасининг девонини қайтариб олиб келибди. Суҳбатнинг давоми Соқиб девони мутолаасига бағишланди. Салоҳиддин Соқиб мукамал девон тузиб, ўз қўли билан жуда гўзал қилиб кўчирган. Соқибни шеърятда ҳам, фалсафада ҳам улуг бобоси Ҳувайдонинг муносиб давомчиси деса арзийди. У тасаввуф тариқатига оид фалсафий ғазаллар билан бир қаторда жуда кўп уйноқи — ишқий ғазаллар яратган.

Биз кечаси соат биргача ғазалхонлик қилиб, эртаси-

га саҳарлаб, Ҳожинисо опам ва Абдуллажон учаламиз Тепақўрғон қишлоғига қараб равона бўлдик. Ҳожинисо паранжида эди. Уйларига киришимиз билан паранжини ташлаб, ажиб бир меҳрибонлик ва меҳмоннавозлик кўрсатди. Дастурхон ёзиб, турли нозу неъматлар билан бирга, Бону ғазалларини ҳам дастурхонга қўйди.

Мен дарҳол ғазалларни кўздан кечира бошладим. Улар янги асарлар эмас, буларнинг бари мендаги девонда бор. Ажабо, нега улар парча-буриш қоғозларга кўчирилган? Нима учун «китоблар» бу қадар чаласавод?

Муҳтарама Ҳожинисо бу сўроқларга оқилона жавоблар бериб, бизни хотиржам қилди:

— Бону ёш чоғларидаёқ мактаб очиб, қизларни ўқитганлар. Шогирдларнинг қўллари бир оз хатга келиши билан «хат машқи» дарсида (уни «хусни хат» дарси ҳам дейишарди) уларга ўз шеърларини айтиб ёздирганлар. Агар саҳв қилмасам, мен топган пароканда ғазаллар Бону шогирдлари кўчирган нусхалар бўлади.

Ҳожинисонинг тахминлари ҳақиқатга жуда яқин. Мен жавобдан қаноат ҳосил қилиб, кетишга рухсат сўрадим.

Ҳожинисо:

— Ҳувайдо авлодларидан табаррук,— деб бизга оқ рўмол ҳадя этди, оқ йўл тилаб қолди.

Муҳтарама ўқувчим!

Мен ниятимга етдим. Тўғриси айтганда, қидирганимдан кўпроқ нарса топдим. Бону шарофати билан Қамбарнисо каби забардаст шоиранинг мушоирасини топиб «Ўзбек шоиралари»да нашр қилдим. Яна шу Бону шарофати билан (унинг девонидан) шоира Маҳдибининг «Каккужон» деган лирик достонини топиб, «Ўзбекистон маданияти» газетасида чиқардимки, бундан ҳам воқифсиз.

Бу иш бир ўзимнинг қўлимдан келмасди. Менга ажойиб ватандошларим самимий ёрдам қилишди, уларнинг

номлари юқорида зикр қилингани учун қайта такрорлаб ўлтирмай, бу олижаноб одамларга сидқидилдан ташаккур айтишни ўз бурчим деб биламан.

Бонунинг шажараси

Агар ўзбек адабиёти гўзал бир боғ бўлса, Ҳувайдо бу боғда битган азим бир дарахт, Самар Бону шу дарахтнинг бир шохидир.

Ҳувайдонинг отаси Ғойибназар сўфи Қашқарда донг чиқарган Офоқ Хўжа муридларидан бўлиб, XVII асрнинг иккинчи ярмида Фарғонанинг Чимён қишлоғида масжид ва хонақоҳлар қуриб, эшонлик қилган бир зот. Ҳувайдолар оиласи ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилиш учун узоқ замонлар оғиздан-оғизга кўчиб, охири Ҳувайдо девонига кирган бир афсонани нақл қилмоқчиман. Бу афсона Ҳувайдо девонининг 1909 йил нашрига шоир Салоҳиддин Соқиб ёзган дебочада келтирилган.

Салоҳиддин Соқиб Ҳувайдо авлодларидан бўлгани учун улуғ бобоси ҳақидаги бу афсонани ифтихор билан ҳикоя қилади:

«Жаноби ҳазрат Офоқ Хўжам(нинг) нафаси мутабарруклари эшон Ҳувайдо оталари Ғойибназар сўфига жорий бўлиб: «Сендин фарзанд таваллуд қилса, отини Хўжамназар қўй, менинг назарим андадур»,— деб илтифоти беғоят қилганлар».

Шундай қилиб, Чимён эшони Ғойибназар сўфи тўнгич ўғлига Хўжамназар деб ном қўяди. XVIII асрда Фарғона музофотида Ҳувайдо тахаллуси билан шуҳрат қозонган шоир ана шу Ғойибназар сўфининг ўғли Хўжамназар эди. Кўриниб турибдики, Хўжамназар (Ҳувайдо) катта руҳоний оилада туғилган ва шубҳасиз шу муҳитнинг тақозоси билан мукамал диний тарбия олган. Отаси Ғойибназар сўфи ўлгандан сўнг Ҳувайдо унинг

Ўрнида Чимёнда эшонлик қилади. Мактаб ва хонақоҳда дарс беради. Ҳувайдонинг тарихи вафотини ёзган чимёнлик мавлоно Носе шоирнинг таълим-тарбия соҳасидаги фаолияти хусусида сўз очиб бундай деди:

Тутиб суҳбат давом умрин борича,
Баёрон таълим эрди фикру ёди.
Дабистонида саъй айлаб туну кун,
Езилган неча толибнинг саводи.
Мунингдек олий ҳиммат эр анодин
Дубора туғмағай дар ҳеч билоди.

«Ўзбек шоирлари»да Самар Бону билан Салоҳиддин Соқибни Ҳувайдонинг неваралари деб хато қилибмиз: ҳозир Бонунинг шажарасидан сўз очиб, шу хатони тузатиш ниятидамиз. Ҳувайдонинг ягона ўғли Холмуҳаммад халифа бўлиб, отасининг вафотидан сўнг Ушда эшонлик қилган. Биз Ҳувайдонинг ўғли деб фараз этган Сирожиддин эшон эса Холмуҳаммад эшоннинг ўғли бўлиб, Ҳувайдонинг невараси экан. Шоир Салоҳиддин Соқиб Ҳувайдо девонининг хотимасида ўз шажаралари ҳақида қуйидагича маълумот берганки, биз илгари бу сатрларга эътибор қилмаган эканмиз:

Бул китоби ҳудо Ҳувайдони,
Ўғлидур Уш шаҳри эшони,
Турбати халққа зиёраттоҳ,
Сармазор они дер ибодуллоҳ.
Холмуҳаммад халифа қутби замон,
Онинг ўғли Сирожиддин эшон,
Ба лақаби шеърда Сирожийдур,
Шуароларнинг шеъри тожидур,
Соқибни хастадил Салоҳиддин
Валади Мавлавий Сирожиддин.

Шу тариқа Сирожиддин эшон, яъни шоир Мавлавий Сирожийнинг фарзандлари: Самар Бону, Салоҳиддин

Соқиб ва Амонхон Мақсум биз илгари ўйлагандай Ҳувайдонинг неваралари эмас, чеваралари бўлиб чиқади.

Ҳувайдо 1194 ҳижрида, яъни 1780 йилда вафот қилган (тарихи вафоти: «Ғойиб ўлди қутби ҳоди»).

Ҳувайдонинг ўғли Холмуҳаммад 1271 ҳижрида, яъни 1854 йилда вафот этди (тарихи вафоти: «Чароғи аҳли дил»).

Ҳувайдонинг невараси шоир Мавлавий Сирожий 1294 ҳижрида, яъни 1877 йилда вафот қилди (тарихи вафоти: «Раҳмат-раҳмат»).

Ҳувайдонинг чевараси Самар Бону 1837 йилда туғилиб, 1891 йилда вафот этган.

Шоир Салоҳиддин Соқиб 1838 йилда туғилиб, 1910 йилда вафот қилган.

Абу Али Синонинг издоши машҳур табиб Амонхон Мақсум 1961 йилда саксон олти ёшида вафот қилди.

Ҳозир Ҳувайдо шажарасига мансуб кишилар Фарғона водийсида жуда кўп. Булар Самар Бону, Салоҳиддин ва Амонхон Мақсумнинг болалари, невара-чеваралари, қавму қариндошларидирки, айримлари билан бўлган мулоқатларимиз юқорида зикр қилинди.

Бу шажарага мансуб кишилардан тўртта соҳиб девон шоир бор. Булар: Ҳувайдо, Сирожий, Соқиб ва бизнинг мавзу баҳсимиз Самар Бонудир.

1. ҲУВАЙДО

Ҳувайдо файласуф шоир. Шеърят унга ўз фалсафий қарашларини тарғиб қилиш воситаси эди.

Ҳувайдо тасаввуф тариқатининг нақшбандилик оқимига мансуб сиймолардан бўлиб, отасининг вафотидан сўнг шу оқимнинг раҳбари бўлиб қолди.

Тасаввуф бир навъи диний-идеалистик фалсафа бўлиб, баъзан расмий дин ва масжидга қарши оппозицион

мавқе тутади. Тасаввуфнинг Урта Осиёда тарқалган икки машҳур тармоғи бор: булардан бири яссавийлик, иккинчиси нақшбандилик деб юритилади. Яссавийлик — инсонларни ўлмасдан бурун ўлишга, дунёвий ишлардан қўл тортиб, тарки дунё қилишга чақиради. Яссавийлик оқими вужуди мутлаққа эришиш учун риёзат чекишга, инсоний ҳою ҳаваслардан кечишга ундайди.

Нақшбандилик эса, Баҳовиддин нақшбандининг таълимоти бўлиб, яссавийликдан баъзи ижобий жиҳатлари билан фарқ қилади.

Профессор И. М. Мўминов «Мирзо Бедилнинг фалсафий қарашлари» номли асарида яссавийлик билан нақшбандилик орасидаги тафовутни қуйидагича белгилайди:

«Нақшбандилик — шубҳасиз идеалистик таълимотдир; бироқ у субъективизмдан ва Яссавий мактабидан муҳим томонлари билан фарқ қилади. Нақшбандиликнинг биринчи вакиллари дунёвий, ҳаётий масалаларга зўр эътибор берганлар. Масалан: Баҳовиддин бундай деган эди:

«Дил ба ёру
Даст бакор»

(Кўнгил ёрга (худого), қўл ишга).

Нақшбандилик риёзат чекишга, дунёвий ишлардан воз кечишга қарши чиқади, реал ҳаёт лаззатидан фойдаланишга даъват этиб, меҳнат ва маърифатга чақиради».

Шуни эслатиб ўтмоқчиманки, XV асрда Мовароуннаҳрда нақшбандилик тариқатининг пири машҳур форс-тожик шоири Мавлоно Жомий бўлиб, улуг шоиримиз Алишер Навоий унинг муриди эди. Навоий нақшбандилик тариқатининг бир қанча назарий масалаларига аниқлик киритиб, уни ривожлантирган файласуфдир.

Ясавийлик, нақшбандилик, шунингдек сўфиликнинг бошқа тариқатларидан мурод: худони таниш, унга яқинлашиб, ниҳоят *фано* бўлиб, яъни ўлиб у билан қўшилишдир. Аҳли тасаввуфнинг эътиқодича оллоҳ осмонда эмас, бутун борлиқда, табиатдадир. Худонинг оламни яратишдан муроди ҳам ўз қудрат, иқтидорини, ҳусн-жамолини намойиш қилиш, коинотдаги ҳамма нарсада ўз жилвасини кўрсатиб барчани ўзига ошиқи шайдо этиш эди. Бу фалсафий оқимни Шарқ файласуфлари *вахдати вужуд* деб атайдилар. Ғарб фалсафа терминологиясида бу фалсафий оқим *пантеизм* дейилади. Пантеизм — борлиқни илоҳийлаштиришдан иборат. *Ваҳдати вужудчилар*, яъни *пантеизм* тарафдорларининг эътиқодича, олам гўё бир ойна (миръот), инсон қайси тарафга боқмасин, унда худонинг жамолини кўради. Инсоннинг ўзи ҳам худонинг бир зарраси, инсон ўз ижодкори худого ошиқ. Унга етиш учун риёзат чекиб, маънавий камолотга эришиш даркор. Худонинг макони йўқ, у ломакон. Агар ошиқ маънавий камолотга эришса, қалби покиза бўлса, худонинг мовоси (ўрни) покиза дил бўлиши мумкин. Ҳувайдонинг қуйидаги байтида мана шу фалсафий тушунчанинг ёрқин ифодасини кўрамиз:

Жон уйин покиза қилғил, қолмасун гарду ғубор —
Мен эшиттим гайбдин: *покиза дил мовойи дўст*.¹

Бироқ сўфиларнинг фикрича ёрга, дўстга тириклай етишиб бўлмайди. Ерга етишиш, унинг васлига восил бўлиш учун ўлиш — *фано* бўлиш шарт. Ҳувайдонинг қуйидаги байтларида шу мазмуннинг ифодасини кўрасиз.

Ишқу муҳаббат ичра ўлдунг, муборак ўлсун,
Шарти муҳаббат ўлдур — *бўлмоқ фано, Ҳувайдо*.

¹ Сўфилар «дўст», «ёр», «жонон», «санам», «дилбар», «нигор», «маъшук сўзларини асосан худо маъносида ишлатадилар. (Т.Ж.)

Улум берсун ўлумға, не учун келмас Хувайдоға
Ки ўлган сўнг ўшал ёрим қилибдур ваъдаи дийдор.

Мени йиғлаганимға, ёр, деб айб этма, эй зоҳид,
Аромизда санам бирла ўлум отлиқ ҳижобим бор.

Хувайдо ўз фалсафий қарашларини чуқур сингдирган шеърларидан бири унинг «ичинда» радифли ғазалидир. Шу шеърни ўқиб кўрайлик:

Дардинг эрур, нигорим, жисмида, жон ичинда,
Пайкони тийри ишқинг бағримда, қон ичинда.

Сўрсам кўйингни элдин ҳеч офарида билмас,
Эй ёри ломакони, йўқсан макон ичинда.

Икки жаҳонни кездим, ҳеч топмадим нишонинг,
Номи хушингни топтим, шаҳру баён ичинда.

Арзу самони кездим, эмди тан ичра келдим,
Топтим нигоҳи қурбинг миръоти жон ичинда.

Майхона ичра май бор, ичкан билур мизожин,
Аччиқ-чучуклигидур коми забон ичинда.

Фарёду нола қилса айб айламанг, Хувайдо
Таскини дил бўлур деб, қолдим баён ичинда.

Бу ғазалдан мурод: одам худонинг бир зарраси, уни еру кўкдан қидириш беҳуда, худонинг қаердалигини ҳеч ким билмайди, у бизнинг жисмимизда, жонимизда, биз пок бўлсак нигорни (худони) ўз қалбимиз ойнасида кўрамиз, демакдир. Бу ғазалда сингдирилган фикр ваҳдати вужуд (ҳақ — худо) ва унинг *тажаллиси*, *зуҳур этиши* (*эмонация*) назариясидир. Коинотдаги ҳамма мавжудотга оллоҳнинг зуҳуридан иборат деб қараш ислом дини асосларига хилоф эди. Машҳур немис файласуфи

Фейербахнинг таъбири билан айтганда: «ваҳдати вужуд яъни пантеизм — идеализмдаги материализмдан иборатдир». Шунинг учун мусулмон руҳонийлари ваҳдати вужудчи файласуфларни қаттиқ таъқиб қилиб келадилар.

Доцент Н. М. Маллаев айтгандай: «Уларга (ваҳдати вужудчи файласуфларга Т. Ж.) қарши шафқатсиз кураш олиб борадилар. Жумладан, улар Шайх Баёзит Бастомий (IX аср), Мансур Халлож (X аср) ва бошқаларни ваҳшийларча ўлдирадилар».

Аmmo... (мана шу «аммо» Ҳувайдони бизга яқинлаштиради) Ҳувайдо узоқ вақт осмонга тикилса ҳам, самовий гўзалликлар асири бўлиб юрса ҳам, унга абадий термилиб қололмайди, зеро инсоннинг шоду ҳуррамлиги замирида ҳамиша ердаги нозу неъматлар, шу реал борлиқнинг латофатини кўриш мумкин. Ҳувайдо ҳам бора-бора фарз этилган мавҳум гўзалликдан қаноатланмай, худонинг жамолини кўриш иштиёқидаги «оҳ-воҳлар»дан кўнгли тўлмай, қувончни ердан қидира бошлайди.

Ҳувайдонинг йигитлик ва май тавсифидаги мана бу ғазалини моҳият эътибори билан ҳаётга мадҳия деса арзийди:

Йигитликда май ичмаклик на хуш бахту саодатдур,
Қарилик мавсуми меҳнат, йигитлик вақти роҳатдур.

Гулистон мавсуми бўлди, май ичмакни ғанимат бил.
Тириклик кўп эмас, бир кўз юмиб очқунча соатдур.

Кел эй соқи, кетур жоми, паёпай бодани соф эт,
Юругил косан даврон, бу дамлар ҳам ғаниматдур.

Дафу танбуру бенай бода ичмак онча хўб эрмас,
Қил эй, мутриб, ғазалхонлик букун айёми ишратдур.

Гулистонлар аро себаргаларга ястаниб ётиб,
Тамошойи чаман айлаб, май ичмоқ хуш назокатдур.

Тирикликни ганимат бил, май ич, умрингни хуш ўткар,
Тепиб ўт дунё молини, ҳамма ранжу фалокатдур.

Хувайдо, тавба қилма бода ичмакдин, қаридим деб,
Май ичмаклик қариганда физио руҳу роҳатдур.

Хувайдо дунёқарашининг тадрижий такомил — эволюцияси унинг «ёр», «дўст», «шўх», «нигор», «маъшуқ» каби сўзларга янгича маъно беришида жуда ёрқин кўринадиди. У кўпинча бу сўзларни худонинг рамзи маъносидики қўлланар, ёрга етиш учун фано бўлиш — ўлиш шарт деб билар, ўзи билан санам орасидики «ўлум отлиқ ҳижоб» (парда) кўрарди.

Энди-чи? Энди ёр-худо эмас, ер қизи, одам фарзандиди. Шоирнинг ҳамқишлоқ қизларидан бири, чимёнлик шўх, танноз бир гўзал. У шу қадар гўзалки, шоир буни кўриб ҳайратда қолади, жаннатдаги ҳур шу деб ўйлайди:

Зулайхойи замон, ишқ офати даврондурур ул шўх,
Малоҳат мисри ичра Юсуфи Канъондурур ул шўх.

Ўтубдур бу жаҳондин Ширину Узро ҳам Лайли,
Алардек нозанин симин бадан Чимёндурур ул шўх,

Келодур қўл солиб, бир-бир босиб мастона-мастона,
Ажойиб нозанин Ширинлиқо жонондурур ул шўх,

Қийибдур хилъати гулгун, солиб тортқу ярошуққа,
Бошида дона-дона гавҳари ғалтондурур ул шўх.

Хувайдо ушбу ҳолатни кўруб ҳайрон бўлуб қолди,
Деди кўнглумки, жаннат ҳури ё гулмондурур ул шўх.

Эндиликда ломакон ёрнинг макони ҳам аниқ. Ҳувайдо уни тез-тез кўча-кўйда кўриб, унинг илтифотидан баҳраманд бўлиб юради. Илгари фараз қилганидек ёрга етишмоқ учун «фано» бўлиш шарт эмас. Қуйидаги мустазодда Ҳувайдо билан Чимён гўзалининг мулоқати, шиқ билан маъшуқнинг чинакам инсоний муносабати ифодаланган:

Кўрдум тунокун кўчада бир сарви хиромон,
Қош қоқти яно кетти,
Тишлаб лабини, қош учуруб имлади пинҳон,
Айлоди имо кетти.
Секин-секин бордим ани куйиға мен зор,
Ул чиқти қошимға,
Қаддини эгиб қилди менго ул моҳи тобон,
Таъзим бажо этти.
Эшикни очиб боқти менго, қилди ишорат
Ҳам кўксида қўли.
Деди: кирингиз ичкарига, ёри қадрдон,
Кўнглумни хушо этти.
Остимға бисот солдию ҳам қўйди маҳозир,
Ул дилбари раъно,
Ҳам соғари май келтурубон айлади меҳмон,
Услуб бажо этти.

Ердаги реал ҳаёт гўзалликлари, буларнинг нашъаси, ҳаловати шоирнинг юрагида чуқур из қолдиради. Уз маъшуқасининг мурувватида буюк «одамийлик» кўради. Ҳанузгача ер қизига назар солмай, нодонлик билан шамол тезлигида ўтган умрига афсусланади:

Олам ичида ушбу сифат одамийлиқни
Кўрган йўқ эдим мен,
Нодон била найлай, не қилай, эй жумлаи ёрон,
Сад ҳайфки, умр ўтти.

Ҳар дам урадур оҳу надомат била юз ғам
Девона Ҳувайдо,
Уз ҳолини айтиб яна йиғлайди фаровон,
Умрим чу сабо ўтти.

Ҳувайдо жуда кенг ва мураккаб мавзу. Унинг ҳаёт йўли, ижодий фаолияти ва дунёқараши ҳақида катта бир монография ёзмасдан ўқувчини қаноатлантириш қийин. Мен бунинг кафилини олмайман. Менинг Ҳувайдо мавзуида сўз очишимдан мурод — Самар Бону қандай адабий муҳитда тарбиялангани ва қайси фалсафий оқим таъсирида вояга етганини аниқлаш, холос.

Ҳувайдо ҳақидаги суҳбатни шу ерда тўхтатиб, шорнинг жуда содда, самимий ва оҳангдор бир ғазалини сиз билан бақамти ўқиб ўтмоқчиман. Бу ғазал менга жуда манзур, шояд сизга ҳам эстетик завқ берса:

Ҳар ким на билур дилдаги дарду аламинни,
Бу ғамзада бошимдаги савдойи ғамимни.

Бир тангри билур, мен биламан, ҳеч киши билмас,
Тун кечалари ўтгуча тортган ситамимни.

Аҳволи кўнгилини бориб албатта дегайсан,
Эй боди сабо, олдида зебо санамимни.

Ҳажрида куйиб, қолмади бир зарра мажолим,
Кейин кетадур илгари қўйсам қадамимни.

Бир хаста қулинг кўчада тупроққа аролаш
Ўтибдур, дегил олдида қоши қаламимни.

Ҳолими билиб, раҳм қилиб олдима келса —
Беғам бўлубон ўткор эдим ҳарна дамимни.

Ишрат майидин вақти ичарда бу Ҳувайдо,
Синдурди фалак ерга уруб жоми Жамимни.

2. ШОИР СИРОЖИИ

Шоир Сирожий — Ҳувайдонинг невараси ва бош мавзуимиз шоира Самар Бонунинг отасидир. Сирожий Қўқондаги мадрасаларда таҳсил кўрган; мадрасани хатм қилгач, Асака ва Уш мадрасаларида мударрислик қилган олим. 1909 йилда нашр этилган Ҳувайдо девонида Сирожийнинг Навоий ғазалига боғлаган бир мухаммаси, Ҳувайдо вафотига бағишланган бадий баркамол шеъри бор. Булардан ташқари, отаси Холмуҳаммад халфанинг вафоти ва ўғли Салоҳиддин Соқибнинг таваллудига бағишланган форс-тожик тилидаги шеърий тарихлари чоп этилган.

Ҳувайдо авлодларининг айтишларига қараганда, шоир Сирожийдан мукаммал девон қолган. Октябрь инқилобидан олдинроқ бу девон Тошкентга — Шомурод котибга юборилган. Инқилоб ва ундан сўнг авж олган граждандар уруши давридаги машаққатлар натижасида девон китоб ҳолида нашр этилмай қолган. Шоирнинг қариндошлари, қўлэзма девон Шомурод котиб авлодлари қўлида бўлса керак, деб ўйлайдилар.

Сирожий фалсафада Ҳувайдо изидан борган бўлса ҳам, шеъриятда бобосидан ўзиб кетган забардаст шоирдир. Биз шоирнинг қариндошлари қўлида сақланиб қолган бир қанча ғазалларини тўпладик, уларнинг учтасини муҳтарам ўқувчилар муҳокамасига ҳавола қиламиз.

Ҳужуми ишқдин жисмимда бўлди тоблар пайдо,
Талотум қилса дарё бўлғуси гирдоблар пайдо.

Дема, гул узра шабнам, гулруҳим гулзор аро киргач,
Хижолатдин руҳи гул узра бўлди облар пайдо.

Маҳол орзудур коми лаъли майпарастидин,
Агарчи ғунча янглиғ айласанг хуноблар пайдо.

Фигони субҳгоҳингга тафохур қилма, эй булбул,
Чаман ичра бўлур сендек неча беҳоблар пайдо.

Сафо толиб эсанг бир пок тийнат доманин тутғил,
Садаф дарё тубидин қилди дурри ноблар пайдо.

Таманнои висоли шўх нозук табъ агар қилсанг,
Қил аввал зумраи аҳбоб аро одоблар пайдо.

Сирожий бедилу ҳайронлигини бесабаб сонманг,
Ки бир дилбар ғамидин бор анго асбоблар пайдо.

* * *

Эй гул, менга лутф ошкор эт,
Расми караму вафо шиор эт.

Девоналарингни, эй париваш,
Вобастаи зулфи тобдор эт.

Гул лофи жамол урмасун кўп,
Юз кўрсатиб они шармисор эт.

Эй дил ҳама дам бу гулшан ичра,
Таслими ризоға ўзни ёр эт.

Ойна мисол чашми дилни
Бир моҳлиқоға интизор эт.

Хоки шараф ила тўтиёдур,
Жисмингни бу кўйға ғубор эт.

Гар айлар эсанг ҳақиқат изҳор
Узунгни асири зулфи дор эт.

Бўлса талабинг фано мақоми,
Майхона эшикида қарор эт.

Гар истар эсанг фароғи хотир,
Авбош сулукин ихтиёр эт.

Зоҳид, бас эрур риё ва қомат,
Эмди бу тариқ аро гузор эт.

Қим деди сенга бу гулшан ичра,
Эй булбул, ўзунгни беқарор эт.

Чашминг букун, эй баҳор абри,
Гулшан гули узра ашкбор эт.

Нақди дури ашқинг, эй Сирожий,
Онинг қадами уза нисор эт.

* * *

Қўй дийдама, дилбаро, қадамни,
Кел, айла мақом тахти жамни.

Очилди кўнгилда ғунчаи дил,
Сайр айла бу гулистони ғамни,

Оз лутф қилиб мени ҳазинга,
Кўп айлама жавр ила ситамни.

Тарк айлама, булбуло, фиғонинг,
Тут даҳрда мунтазам бу дамни.

Сендин нечалар шиҳо чекибдур,
Иқлими фано сори аламни.

Соқи, карам айла лолагун жом,
Қим дафъи қилур ғаму аламни.

Мутриб, бу мақоми пардадин чиқ,
Сайр айла «Ироқ» ила «Ажамни».

Дил уйини равшан эт, Сирожий,
Хуш тут бу мақоми муҳтарамни.

3. САЛОҲИДДИН СОҒИБ

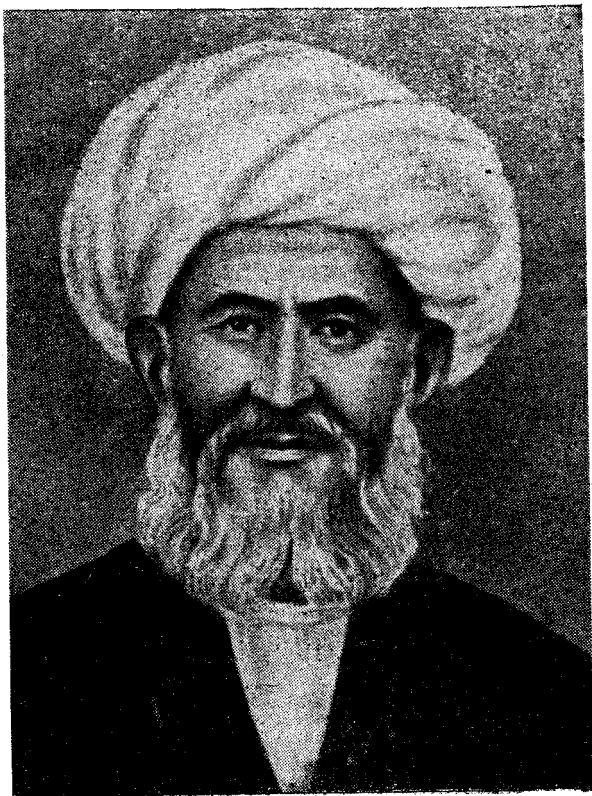
Сирожийнинг икки фарзанди соғиб девон шоирдир. Булар: Самар Бону ва унинг укаси Салоҳиддин Соғиб. Хувайдо девонини жамлаб, ўз сарфу харажати билан нашр этган кимса ҳам Салоҳиддин Соғиб бўлади. Хувайдо девонида Соғибнинг шеър билан безалган каттагина дебчаси ва бир неча шеърлари бор. Соғибнинг мукамал девони ўғли Разиддин Мақсумнинг қўлида эканини юқорида зикр этган эдик.

Соғиб 1280 ҳижрида Қашқарга бориб, бир йил Хўтанда, тўққиз йил Ёркентда истиқомат қилган, сўнгра ватанига қайтиб, 1910 йил 13 ноябрь пайшанба куни Ушда вафот этган. Соғибни етмиш икки ёшда давра қилганлар. Қабри ўз хилхоналари Сармозорда.

Салоҳиддин Соғибнинг Хўтан ва Ёркентда туриб, рафиқаси Тожинисога ёзган шеърый мактубларини ораси Самар Бону эҳтиёт юзасидан ўз девонига киритган. Бу ошиқона мактублар бадий жиҳатдан баланд савияда бўлганидек, эру хотин орасидаги самимий муносабатнинг ёрқин намунасидир. Биз мана шу ошиқона мактублардан бирини муҳтарам ўқувчилар муҳокама-сига ҳавола қиламиз.

Эй, сени дардингни айтиб уйқудин уйғонаман,
Бодан жоми висолинг нўш этиб мастонаман,
Чуғз янглиғ фурқатингда соғиби вайронаман,
Уртаниб ишқинг ўтида қил каби чўлғонаман,
Дард бирла ҳамнишини ғам билан ҳамхонаман.

Солди савдо зулфи анбар торинг, эй олижаноб,
Изласам йўқтур Хўтан мулкида андоқ мушкиноб,
Солди бу бахти қарони бўйнига мушкин таноб,
Ҳажр шомида қаро зулфингдек айлаб печутоб,
Боши янчилгон илондек ғам била тўлғонаман.

Салоҳиддин Соқиб
(Бонунинг уқаси)

Токи васлинг давлатидан ул кун ўлдим бенасиб,
Гул юзингсиз лол ўлубдурман мисоли андалиб,
Фурқатинг даштида қолдим заъфарондек сарғайиб,
Дилбарим, танҳонишин бўлдум сенингдин айрилиб,
Ҳажр водисида «ҳу» деб бўмдик девонаман.

Айлагил лабрез васлинг бодасидин бир аёғ,
Лола руҳ, рухсори олинг солди кўксум ичра доғ,
Ўт тутошқон жонима ашким сувидан бўлди ёғ,
Офтобим, кел дами васл айла то ўчган чироғ,
Оразинг шавқида ҳар тун турфа гул-гул ёнаман.

Гунча лаб лаълинг ҳадисини ўқубон субҳу шом,
Саҳфаи кўнглумгаки, васфи хатинг айлаб мақом,
Гуфтгу айлаб ўз-ўзум бирла қилғайман калом,
Кўрган эл, девона дер, оре, барига ман гулом,
Тун куни дардинг ўқубон эл аро афсонаман.

То кўнгили майли дури шаҳворинг ичга соладур,
Гўшворинг донасидек кўздан оққан жалодур,
Ё лабинг гавҳар тўкарда дилдаги парколадур,
Ё тамоннойи тишингда боғлаган бутхонадур,
Шукри-лиллоҳ давлатингда соҳиби дурдонаман.

Гул юзум Тожинисо хонимни мен ёд айладим,
Андалиби зор янглиғ оҳу фарёд айладим,
Боғи кўнглумни хаёли бирла обод айладим,
Жўйбори фикрима қаддини шамшод айладим,
Мунча давлатқа Салоҳий ожизи шукронаман

Бону тароналари

Шоир Сирожий хонадони ўз давридаги кучли бир адабий-фалсафий оқимнинг маркази бўлиб, бу оилани ўзига хос бир дорилфунун деб аташ мумкин. Самар Бону мана шу олимлар, шоирлар оиласида дунёга келди.

Бонунинг онаси оқила, фозила аёл бўлган, ҳамма фарзандлари дастлаб оналаридан таълим олиб савод чиқарганлар. Фалсафа ва шеърят назариясини Самар Бону отаси Сирожийдан ўрганди ва бу борада қиз отанинг заковатли шогирди бўлиб қолди.

Бироқ маърифатли, бадавлат хонадон ҳам, ҳусну жамол, фазлу камол ҳам бояқиш Бонуга бахт келтирмади, чунки ўтмишда қиз бўлиб туғилишнинг ўзи бахтсизлик эди.

Дарҳақиқат, на феодализм жамияти, на капитализм жамияти хотин-қизларнинг зако ва истъоддини идрок этмади. Бу улуг кучни жамият тараққиёти йўлида ишга солиб кўрмади. Мана шу жиҳатларни кўзда тутиб машҳур рус революцион-демократ танқидчиси Н. Г. Чернишевский бундай деган эди: «Табиат хотин-қизларни кучли, истъоддли қилиб яратиб, ақл-идрок билан тақдирлаган бўлса-да, бироқ, бу ақл-идрок жамият учун фойдасиз бўлиб қолмоқда. Жамият бу ақлни рад этмоқда: поймол қилмоқда, бўғмоқда. Агар бу ақл-идрок инкор қилинмаган, бўғилмаган ва аксинча ишга солинган бўлса эди, кишилик тарихи ўн марта тез тараққий қилган бўларди».

Агар Н. Г. Чернишевскийнинг бу сўзлари Европа хотинларининг жамиятда тутган мавқеларига нисбатан бир карра тўғри бўлса, мусулмон Шарқидаги аёлларнинг аянч аҳволларига нисбатан минг карра тўғридир. Агар хотинлар оламини мазлумалар деб аташ жоиз бўлса, мусулмон хотинларини мазлумалар мазлумаси, деб атамоқ тўғрироқ бўларди. Исломи дини, шариати қонунлари мусулмон хотинларини ҳар қандай кишилик ҳуқуқидан маҳрум этиб, уларни тўрт девор орасида асоратда тутди.

Кишилик тарихи бир ҳақиқатни тобора очиқроқ, равшанроқ исбот қилмоқда, яъни қаерда зулм, адолат-

сизлик кучли бўлса, шу ерда озодликка интилиш кучлироқ бўлади, шу ерда норозилик ва исён овози қудратлироқ янграйди. Шу жиҳатдан қараганда, Октябрь инқилобигача мазлумалар мазлумаси ҳисобланган ўзбек хотин-қизларининг ўз даврларига, у даврнинг адолатсиз қонунларига қарши исён кўтаришлари табиий бир ҳол эди. Чунки «Асрлар ўтмоқда, идеялар ҳамиша ҳаракатда, ваҳшийлик эса талвасага тушмоқда: хотин-қизлар ўзларининг инсоний ҳуқуқларини англамоқдалар ва ажойиб қаҳрамонликлари билан мағрур эркакларга: улар осмоннинг ўғлонлари бўлса, хотин-қизлар ҳам осмоннинг шундай қизлари эканлигини исботламоқдалар». (В. Г. Белинский).

«Ажойиб қаҳрамонликлари билан... мағрур эркакларни» ҳайратда қолдирган жасур аёллар ўзбек тарихида шубҳасиз шоиралар эдилар.

Ҳаммага аёнки, мусулмон хотинлари жамият фаолиятига қатнашиш ҳуқуқидан маҳрум этилиб, тўрт девор орасига қамаб қўйилган асира эди. Асоратда қолган бу мазлумалар учун фаолият майдони қолмаганди. Шунинг учун хотинлар ўз ҳасратини бировга айтолмас, мабодо айтганда ҳам эшитувчи топилмасди. Чорасиз қолган шўрлик аёллар қон-қора қақшаб йиғласа ҳам сас-садо чиқармас, алам оловида ёнса ҳам дуд-тутун чиқармас эди. Алишер Навоий «Лайли ва Мажнун» достонида мусулмон аёлининг мана шу руҳий ҳолати баёнида бундай деган эди (Лайлининг Мажнунга мактубидан):

Сен тортибон оҳи оташолуд,
Мен ўт ёқибон чиқармайин дуд.

Шоира Надиманинг:

Дардим ичимда, лабларим хандон,
деб қақшашида ҳам шу ҳаёт ҳақиқати бор, албатта.

Феодализм жамияти ва шариатнинг ахлоқ нормалари хотин-қизлар оёғига солинган кўз илғамас кишан эди; «номус», «ҳаё» тушунчаси ҳамиша хотинларнинг йўлларига ғов бўлиб, тўсиб келганди.

Мана шу психологик зиддиятлар улуг шоиримиз Алишер Навоий ва сеvimли шоирамиз Зебуннисо асарларида ҳаққоний ифодасини топган:

Навоий:

Бўлмоқ юз алам уйида маҳбус,
Бир ён, яна бир ён ўлди номус.
Бу меҳнати ишқ печ дарпеч,
Номус чу кетти барчаси ҳеч.

Зебуннисо:

Лайли зотидан эсам-да, дилда Мажнунча ҳаво,
Тоғу тош кезгум келур, лекин йўлим тўсгай ҳаё.

Бир томондан табиий истеъдод, иккинчи томондан ана шу оғир вазият ўзбек аёлларини қўлга қалам олиб, ўзларининг тоқатдан ташқари қисматлари ҳақида шеър ёзишга олиб келган. Улар ўз дардларини, ҳасрат-аламларини, умид-орзуларини шеърга солиб, абадийлаштириб кетганлар.

Доктор Сукарно «Сарина» номли ажойиб асарига, қизлар балоғат ёшигача ота қўлида мол-товар, турмушга чиққандан сўнг эрининг чўриси, деб ачинади. У ўз фикрини Япония хотин-қизлари ҳаётидан олинган жуда кўп алам-ангиз мисоллар билан тасдиқлаб, мусулмон оламида хотин-қизларнинг аҳволи яна ҳам оғирроқ дейди.

Сукарно: «Мусулмон оламида хотинлар асоратда, хотинлар қулликда» деган хулосага келади.

Доктор Сукарнонинг бу сўзлари ўзбек аёлининг

Октябрь инқилобидан олдинги вазиятига жуда тўғри келади. Чиндан ҳам Октябрь инқилобигача ўзбек жамиятида хотин-қизлар ҳар қандай кишилик ҳуқуқидан маҳрум бўлиб, уларнинг ҳамма инон-ихтиёри ота-она қўлида эди. Дарҳақиқат, очиқ юз билан юриш ҳуқуқидан маҳрум этилган бу мазлумалар мазлумасининг яна қандай ҳуқуқи ҳақида сўз бўлиши мумкин?!

Қиз бўлиб туғилиш бахтсизликнинг боши экани, қиз туққан оналарнинг таҳқирланиб, таъна тошлари остида қолиши, бу ижтимоий иллатнинг ҳанузгача баъзи қолақ оилаларда ҳукм суриб келаётганини ким инкор қилади? Қизларнинг нисбий «эркинлиги» балоғат ёшигача бўлиб, балоғатга етган қизлар балоларга гирифтор бўлардилар. Бунинг сабаби шуки, қизлар ўн беш-ўн олти ёшларидан бошлаб ўзларига муқобил жинсдан муносиб жуфт қидирадилар. Бу табиий, том маъноси билан инсоний майл, уни жамиятнинг сохта ахлоқ нормалари билан чеклаб бўлмайди, бу табиий оқимга ким ғов тўсса, бир-бирига талпиниб турган икки жоннинг ё бахтсизлигига, ёхуд ҳалокатига сабаб бўлади.

Ишқ-муҳаббат пешволари: Фарҳоду Ширин, Лайлию Мажнун, Тоҳиру Зухроларнинг қора тақдирларига йиғламаган ота-она бўлмаса керак. Аммо шу оналарнинг, шу оталарнинг ўз қизлари Ширин, Лайли ва Зухро вазиятига тушиб қолса, улар бирдан шафқат ҳиссини, одамийликни йўқотиб, зуҳум, зулм йўлига кириб оладилар. Қизлар қисматига тушган ва адолатсизликни ўйлаб баъзан фарёд қилгунг келади!

Қиз туғиб уни вояга етказган меҳрибон оналар, бу ҳаёт фаришталарининг сабаби вужуди бўлган муҳтарам оталар нега ўз фарзандларининг табиий майлларига ғов бўлганлар, не ҳад билан уларнинг инсоний шарафларини поймол этганлар, буни сира тушуниб

бўлмайди. Ҳолбуки улуғ Навоий инсонни барча мавжудотнинг энг «шарифи» (муътабари, мумтози), деб атаганда, Шарқнинг буюк донишманди Мирзо Бедил одамизодни ардоқлаб «Ҳазрати инсон» деганда, хотин жинсини ҳам кўзда тутган эди!

Инсоннинг жуфтликка майли, фақат жинсий бурчининг ижроси эмас! Жуфтликка интилишни бу маънода англасак, одам билан ҳайвон орасида нима фарқ қолади? Жуфтликдан мурод фақат муқобил жинсларнинг қўшилуви бўлса, инсон ҳаёти жуда мазмунсиз, ўта қашшоқ бўларди. Инсоннинг жуфтликка майли замирида ҳаётнинг давомати бор, руҳий, маънавий яқинлик истиғи бор; бу майл замирида табиатнинг бебаҳо ҳадяси — ишқ бор. Ишқ — инсоннинг кўрки, безагидир.

Инсонни (Навоий тили билан) барча мавжудотнинг энг шарифи дедик. Бу шарифлик унинг фазлу камолида, зако-истеъдодида, лутфида, карамида, марҳаматида, меҳрида, мурувватида, ички-ташқи гўзаллигида, гўзалликка интилишида, ишқ-муҳаббатида намоён бўлади.

Севиш ва севилиш инсонга хос ажиб маънавий бойликдир. Шунинг учун Алишер Навоий:

Бўлмаса ишқ икки жаҳон бўлмасун,
Икки жаҳон демаки жон бўлмасун! —

деб мағрур наъра тортади.

Биз юқорида ишқ — инсоннинг кўрки, безаги, дедик. Навоий эса, ишқсиз ҳаётни тан олмайди. Мана шу мантиқдан чиқиб баҳо берганда, ишқсизлар ким бўлди? Бу саволга мен ўзим ҳам яхши жавоб беришим мумкин. Бироқ, бундан бир аср муқаддам Бону бу сўроққа шундай мукамал, шундай пур маъно жавоб берганки, энди мен қанча донишмандлик қилмай, барибир Бонунинг айтганларини такрорлаган бўламан. Биров айтган

ни такрорлаш — қалам аҳли учун инқироздан бошқа нарса эмас. Мен буни истамайман, яхшиси Бонунинг «Ишқисизлардан шикоят» шеърини эшитайлик:

Ишқи йўқ одамни ҳам одам дема,
Модагову барзаговдин кам дема!

Ишқи йўқ одам мисоли чорпо,
Туққан эрмас ҳеч вақт одам ато.

Ишқи йўқ одам ҳамиша ғафлати,
Ғафлатидур, ғафлатидур, ғафлати!..

Ишқи йўқ одам ҳамиша беҳабар,
Қайси ишда нафдур, қайси зарар.

Ишқи йўқни жони йўқ, имони йўқ,
Э биродар, бўлманг андин кўнгли тўқ!

Ишқи йўқ одамга бўлманглар яқин,
Сўзлади бу сўзни «Маслак муттақин».

Ишқи йўқ одамни билсанг сурати,
Сурати, ки доимо ҳақ лаънати...

Ишқи йўқ одам мисоли модагов,
Фикри-ёди еб-ичар обу алов.

Ишқи йўқ одамни васфин айтаман,
Айтиб-айтиб бу жаҳондин қайтаман...

Бу шеър ҳеч қандай шарҳга муҳтож эмас. Ўзбек халқи бу оқила қизининг айтганларини тасдиқлаб: «Ишқи йўқ — эшак, дарди йўқ — кесак», дея муҳр ҳам босиб қўйган. Мен фақат шуни уқтириб ўтмоқчиманки, тафаккур бобида бундай баланд зиналарга кўтарилиш учун ўз асрининг фозиласи, комиласи, ақли расо қизи бўлиш лозим.

XIX асрдан эътиборан ўзбек адабиётида хотинлар овози барала янграй бошлади. XIX аср адабиётига Увайсий, Нодира, Маҳзуна ва Бону овози жўр бўлмаганда, унинг ижтимоий қиймати ҳозиргига нисбатан кўп даража паст бўларди.

Бону табиатан поклиги, маънавий камолоти, шеърий истеъдоди жиҳатидан Нодира, Увайсийлар даражасида бўлса ҳам ўзининг жасорати, мустаҳкам продаси билан машҳур ҳамасрларидан бир неча зина юқори кўтарилган исёнкор қиз.

Бону севган, севилган қиз эди. Ишқ-муҳаббат деган гавҳарнинг қадру қийматини бошқалардан яхшироқ, чуқурроқ тушунарди. Аммо отаси Сирожий ишқи илоҳидан бошқа ҳеч нарсани тан олмайдиган, эски урф-одатларга, расм-русумларга муккасидан кетган киши эди.

Энди Бонудай оқила қизнинг зўрлаб эрга берилишини кўз олдингизга келтиринг. Оталар учун «таглик-туглик» куёв керак. Бу «таглик-туглик» йигит одамми ёки Бону айтгандай «барзагов» яъни ҳўкизми, унинг нима аҳамияти бор?

Ўтмишнинг мантиқи шу эди. Гарчи бу хил хатту ҳаракат зуҳумдан, зулмдан иборат эса-да, оталар ўз фарзандларининг жафокорлари эканлигини идрок этмасдилар. Шўрлик қизлар қон-қора қақшаб, баъзан ўлим ҳукмидан оғирроқ ота фармонига бўйсунардилар.

Аммо, Бону бу тоифа «мўмин» қизлардан эмас эди. У «тақдир» деб аталган мавҳум кучга, ижтимоий жинсий адолатсизликка қарши, оталар истибдодига қарши исён кўтариб:

— Йўқ, ота! Сиз топган киши менинг тенгим эмас! Мен ўзга бир Мажнуннинг Лайлисиман,— деб туриб олди.

Бону савдосида саргардон бу «Мажнун» — мингте-

палик (ҳозирги Марҳамат райони) бир боғбоннинг ўғли, Сирожийнинг шогирди Шарифжон эди.

Лекин Сирожий ақлнинг далолатига қулоқ солмай, зуҳум, зулм йўлига ўтди. Бонудай қизни аҳамиятсиз, ортиқча бир ашёдек ўзгага ҳадя қилмоқчи бўлди. Дабдабали тўй Бонунинг ота уйидан қочиши билан тугаб, қолоқ тушунчалар, бу тушунчаларга муте оталар биринчи дафъа эл орасида шамгин-шармисор бўлди.

Бону Мингтепага, ўз мажнуни Шарифжон ҳузурига қочиб борди. Қизининг бу жасоратини беҳаёликка йўйган ота Бонуни оқ қилди, меросидан маҳрум этди, бутун авлод ундан юз ўғирди.

Мухтарам ота-оналар! Мен сизга мурожаат қиламан: инсоф билан айтинг-чи, бояқиш Бону нима гуноҳ қилди? Дилларга нур, кўзларга сурур бағишлаб, ҳаётни янада гўзаллаштирган, уни мазмундор этган, одам боласига илҳом бериб курашга, камол топишга ундаган ишқ — гуноҳ бўлдими?

Йўқ! Бу қизларнинг гуноҳи эмас, оталарнинг истибдоди, холос!

Бонуга отаси бунчалар зулм қилганда, ота топган бойвачча куёв ҳам жим қараб турмади. Орадан ўн ой ўтар-ўтмас бойваччанинг ёлланган жаллодлари Шарифжонни ўлдиришди. Бону ўн тўққиз ёшларида қўлидаги чақалоғи Заҳриддин билан тул қолди. У энди том маъноси билан ёлғиз, кимсасиз, ғариб бўлиб қолади.

Дарҳақиқат, бояқиш шоиранинг мана бу фарёди шу руҳий ҳолатнинг, шу кайфиятнинг алам-ангиз нашидаси эмасми?

Мен ғариб, Бону ғариб, отим ғариб, зотим ғариб.
Бу ғарибликда юрибман қаҳрабодек сарғариб.

Сарғайиб бир соддадил бечораман, ҳолим хароб,
Пур жафо-у, пур алам, ғамгин эрурман мустариб.

Мустариб аҳвол мўғуғдур мени ялғуз бошим,
Мен гирифтори қафасмен мунисимдур андалиб.

Андалибдек термулибмен зору нолон мен яна,
Темурлон ожизлара бўлғай фаросатлиғ қариб.

Қариб эткай бефаросат то саодатлик кунин,
Топмағаймен сар батанҳо, по батанҳо ахтариб.

Ахтарай то ўлгуча бир ичкюяр дилхоҳлиғ,
Тўлди бағрим, эзди кўксим, кимга айтай қичқириб.

Қичқириб кўнглум ёзолмай термулурман ҳар сари,
Иўқки бир амма, хола, ё бир опа келса кириб.

Қирибон келса эшикдин гоҳ ногоҳ бир жигар:
Кўксам очиб кўрсатардим ҳам тақи бағрим ёриб.

Ёрибон бўлмас туфайли, дард бўлғондур дилим,
Қошки оқса ғарибликда юрак-бағрим эриб.

Эриб оқти Бонуё, икки кўзунгдин дарёлар,
Иўқ бўлурсан бора-бора рангу рўй ҳам тан сизиб.

Шеърят ҳеч қачон шахсий мусибатлар доирасида қолиб кетмаган. У ҳамиша кенг ижтимоий мазмун касб этиб, бирор синф, бирор ижтимоий табақанинг кайфияти, руҳий ҳолати, орзу-умидлари инъикос этган ойна бўлиб қолади. Бону ижодига ҳам ана шундай кенг маънода, ўзбек жамиятининг ярмини ташкил этган барча хотин-қизларнинг, ҳамма Бонуларнинг¹ куйга солинган фарёди деб қараш зарур.

Зотан анқов феодализм жамиятидан, диний хурофотлардан, эски бидъатлардан биргина Самар Бону

---

¹ Бону — уй бекаси, хоним маъносида бўлиб, «Бонулар» иборасида бу сўз «хотинлар», «аёллар» маъносини ифода этади., Т. Ж.

эмас, ҳамма Бонулар озор чекардилар. Ҳамма жойда мусулмон аёли хўрланар, таҳқирланар, унинг иззати-нафси, хотинлик ғурури поймол қилинади.

Ҳамма мусулмон ўлкаларида боёқиш қизларнинг тақдири бир хил эди, ҳамма жойда ошиқ-маъшўқдан жудо, ҳамма шоираларнинг созида жудоликдан дод, фи-роқдан фарёд садоси эшитиларди.

Бу давронинг исботи учун деярли бир даврда яша-ган, уч миллатга мансуб уч шоиранинг шеърларидан намуналар келтираман:

Афғон шоираси Биби Марямдан:

То кай, э золим балойи меҳнати дунё кашам?
Ҳасрати рӯи гулу он ғунчай лабҳо кашам,
Ҳусни хўбу наргиси шаҳло қади зебо кашам,
Нест бўйи васли жонон оҳ то уқбо кашам,
Бас чунин жавру ситам тобут-борам мекунӣ...

Турк шоираси Назиҳа хонимдан:

Йўқми раҳминг ҳолима, эй ғунча лаб,
Нолакорам фурқатинг-ла рўзу шаб,
Оҳима, фарёдима сен сенг сабаб,
Нолакорам фурқатинг-ла рўзу шаб...
Хотири вайрони обод этмадинг,
Панжаи ҳижрондан озод этмадинг,
Васлатинг-ла, севдигим шод этмадинг,
Нолакорам фурқатинг-ла рўзу шаб...

Нозук хонимдан:

Ендим фироқ ўтида бедуду бешарора
Парво надур, бу билмас, юз хаста куйса нора.

Хунбору хунфишондур икки кўзим йўлингда,
Кел, эй жафо шиорим, раҳм айлаюб канора.

То кай жафо қилурсин, эй моҳи олам аро,
Йўқми дилингда зарра ойини лутфикора.

Кел, о, тажассум айла, номехрибон нигорим,
Айлармусин тараҳҳум йўлингда интизора?

Ераб, сиёҳ бахтим, бир кун оқармаюрми,
Токим жаҳонда бўлса вуслат азиз ёра.

Ераб, бу турлу меҳнат, бир охири бўлурму?
Еки бу ҳасрат ила элтар мени мазора?

Афсус, кечди умрим, нокому хаста қолдим,
Мумкинмидур жаҳонда кўрмак сени дубора?

Уч шоира — ҳиротлик Биби Марям, истамбуллик Назиҳа хоним ва қўқонлик Нозук хоним бир хил ҳасратда ёнмоқдалар, бир хил дарддан азоб чекмоқдалар, бир аламдан фарёд этмоқдалар; бу — жудолик алами, бу — фироқ дарди, бу — хотинлик шарафи поймол этилган, таҳқирланган мусулмон аёлининг ижтимоий адолатсизликка қарши норозилик овози, ўзлари яшаган карқулоқ, ҳимматсиз жамиятга қарши исён овозидир.

Бону бу тарихий бадбахтликнинг, бу жинсий таҳқирлашнинг шоҳиди бўлиб, хотин зотининг тоқатдан ташқари ғам-аламларини, азоб-изтиробларини, фарёду фиғонларини куйга солиб, тарих саҳифасига ёзиб кетди.

Бону айтур бу оламда, ки ғамсиз юрмадим ҳаргиз,
Бу дунё даврини шодмону хандон сурмадим ҳаргиз.

Жаҳонда юрдиму турдим неча чектим жафоларни,
Жафосин кўрдим, эй дўстлар, вафосин кўрмадим ҳаргиз.

Жаҳонда ҳар бало бўлса баҳам бўлди ғариб бошим,
Ситам бирла аламларни суруб ёндирмадим ҳаргиз...

Дарҳақиқат, шоиранинг бу алам-ангиз мисраларида мусулмон оламидаги кўп Бонуларнинг дилидаги, тилидаги аламлари куйга солинган.

Бироқ бу ижтимоий адолатсизлик, бу жинсий таҳқир, бу бахтсизлик бўрони Бонунинг иродасини синди-ролмади. Шоира нафис, ўйноқи шеърларининг бирида қисматига тушган дард-аламлар оғир бўлса ҳам, ўз йўли тўғрилигини, бу йўлни энг даҳшатли кучлар тўсса ҳам ёнмаслигини — қайтмаслигини айтиб бундай хитоб қилади:

Енмағил, Бону, кирган йўлингдин
Олдингни тўсса шери дағолар!..

Бону шеърӣ истеъдодига ота-бобо мероси деб қарайди; қўлига қалам олиб шеър ёзаркан ўзбек, форс-тожик классик шоирлари: Хўжа Ҳофиз, Амир Алишер Навоӣ, Шамси Табризӣ, улуғ бобоси Ҳувайдонӣ ёдлаб, шулардан мадад тилайди:

Мерос дедим боболардин рубои,
Қолиб мерос бу сўзларнинг матои.
Атолар ҳурматидин сўзладим сўз,
Рубои¹ машғулидурман шабу рўз.

Ўз ижодини классикларга эҳтиром билан бошлаган шоира аста-секин камол топиб, Навоӣ, Фузулий ва Ҳувайдога тажнис, татаббуъ қилиб, бу забардаст шоирлар билан шеърӣ мусобақага киришади.

Радифғўйлик Шарқ классик адабиётида чуқур томир

---

¹ Рубо, рубоӣ сўзларини Бону шеър маъносида қўлайди. Т. Ж.

ёйган, кенг тарқалган адабий анъана. Ўзбек ва тожик адабиёти тарихида бу анъана айниқса кенг қулоч ёйган. XIX аср Фарғона ва Хоразм шоирларининг Навоийга эргашиши, шаклда шу улуғ санъаткорга тақлид қилиши моҳият эътибори билан XIX асрнинг XV аср билан радифгўйлиги эди.

Радифгўйлик — бир шоирнинг бошқа шоир ғазалига, унинг вазини, қофия, радифларини сақлаган ҳолда, шу руҳда жавоб ғазал ёзишидан иборат бир санъатдир.

Бизнинг мавзу-баҳсимиз Самар Бону улуғ шоирлар билан радифгўйлик қилиб, бу санъатда зўр муваффақият қозонган, буни сиз қуйидаги мисолларда очиқ кўришингиз мумкин.

Ҳ у в а й д о:

Айладим ишқинг аро, эй шўх, афғон ўзга навъ,
Айлағондек эл аро Мажнуни ҳайрон ўзга навъ.

Гул юзунгни, ғунча оғзингни кўруб кўнглум қуши,
Айламас парвойи гулзору гулистон ўзга навъ.

Б о н у:

Келди бул кун қошима ноз ила жонон ўзга навъ,
Қомати раъноси чун сарви хиромон ўзга навъ.

Айдим: эй жоним, қадам қўй дийда гирёним уза,
Хуш келибдурсен дедим тахти Сулаймон ўзга навъ.

Ҳ у в а й д о:

Зулайхойи замон, ишқ офати даврондурур ул шўх,
Малоҳат мисри ичра Юсуфи Қанъондурур ул шўх.

Ўтубдур бу жаҳондин Ширину Узро ҳам Лайли.
Алардек нозанин симин бадан Чимёндурур ул шўх.

Б о н у:

Ғариб жонимға қилди ҳар куни юз минг жафо ул шўх,
Вафони изладим андин бўлубдур бевафо ул шўх.

Зулайхойи замонида туғулди мисри Уш ичра.
Менга ул Юсуфи Канъон каби қўйди баҳо ул шўх.

Юқорида келтирилган мисолларни бир-бирига таққослаб кўрган ҳар бир зийрак ўқувчи Бону бадийи камолотнинг қайси зинасида эканини дарҳол пайқайди. Бу жиҳат изоҳга муҳтож эмас. Мен бу мисоллардаги лирик қаҳрамонларнинг маконлари, жинслари ҳақида сўзламоқчиман.

Ҳувайдонинг ҳавасини келтирган «шўх» Ширин ва Лайли каби «нозанин», «симин бадан», бунинг устига чимёнлик, яъни шоирнинг ҳамқишлоқ қизи, Бону ғазалида куйланган «шўх» шоиранинг ҳамшаҳри — «мисри Уш ичра» (Уш шаҳрида) туғилган Юсуфдек гўзал йигит. Бу шеърлардаги жуғрофий аниқлик, жинсий тафовут — баъзиларнинг: «шоиралар эрлар овозини такрорламайди, уларнинг ғазалларида қайси жинс ҳақида сўз бораётганини билиб бўлмайди», деган даъволарни бир пул қилиб қўяди.

Фузулий мухлислари унинг мумтоз бир байтини мудом тилга олиб, шоирга таҳсин ўқийдилар. Дарҳақиқат, бу байт шундай юксак баҳога сазовордир. Мана шу байт:

Маҳшар гуни гўрам дерам ул сарв қомати,
Гар онда ҳам гўрунмаса гел гўр қиёмати...¹

---

¹ Фузулий. Девон, 184-бет, УзССР Давлат бадийи адабиёт нашриёти. Тошкент, 1961 йил нашри.

Фузулийнинг фусункор ғазалларидан бири шу байт билан бошланади. Аммо ғазалнинг бошқа байтлари бу фикрнинг мантиқий давоми эмас, улар бошқа мавзуда, бошқа фикрларнинг баёни. Агар таъбир жоиз бўлса, Фузулийнинг бу ғазали турли қимматли тошлардан тузилган бир шода маржонга ўхшайди.

Ғазалнинг биринчи байти Бонунинг ҳам ҳавасини келтирган, аммо Бону бу мумтоз байтнинг «нуқсон»ини ҳам пайқаган. Бу байтдаги «нуқсон» шундан иборатки, қиёматда сарв қомат маҳбубни кўриб унга бир нарса демоқ, унда ҳам кўринмаса, қиёмат кўтариб ғавғо солмоқ учун маҳбуб фироқида бу оламда куймоқ керак. Аммо у даражада аламзада бўлмоқ учун Фузулийда асос йўқ, у даражага кўтарилиш учун Фузулий ғазалида зина йўқ.

Бону ўзининг нафис ғазалларидан бирида Фузулийнинг шу «хато»сини тузатади.

Сенга мен дил бериб бўлдим туну кун оҳ деб ношод,
Санам ҳажрингда қилғаймен бу ўтган умрим

барбод,
деб бошланган бу ғазал ўқувчини мисрама-мисра бундан кейинги воқеаларга тайёрлаб боради. Лирик қаҳрамон, бу пасткаш дунёнинг қўлида жоним қафасдаги тўти кабидир, қиёмат яқинлашганда, бу қафасдан «оҳ» деб озод бўламан, бордию шунда ҳам:

Агар адлингга олмай куйган элни қўйдирад бўлсанг,
Бузар маҳшарни Бону қичқурурда дод деб бедод —
шаклида хотима ясаб, лирик қаҳрамоннинг бу даражага келишини асослайди. Фузулий ғазалининг биринчи байтида айтилган фикр Бону ғазалининг охириги — хотималовчи байтида келади. Бошқа байтлар бу даражага чиқиб, охириги сўзни айтиш учун зинапоя вазифасини бажаради. Шу тариқа Фузулийда мавҳумроқ кўринган фикр Бонуда табиийлик, реаллик касб этади.

Классик адабиёт муҳибларидан бирига Бонунинг шу ғазалини ўқиб берганимда, у киши, Бону Фузулийдан ўтказиб юборибди, дейдилар. Бу баҳо тўғрими-йўқми ўзингиз ўйлаб кўринг.

Бону ижоди ҳақидаги суҳбатни яна давом эттириш мумкин эди. Лекин бунга эҳтиёж йўқ, чунки зийрак ўқувчилар аллақачон Бонунинг маънавий, ижтимоий ва бадий қиёфаси ҳақида бир фикрга келиб қолдилар. Бас, шундай экан, шоиранинг ҳар бир шеърини таҳлил қилиш — муҳтарам ўқувчининг зеҳну закосига нисбатан нописандлик бўларди.

Аммо замон Бонуларига айтадиган бир маслаҳатим бор: Сизлар кирган йўл тўғри, у мақсад сари олиб бормоқда, истиқболингиз порлоқ, шунинг учун:

Ёнмағил, Бону, кирган йўлингдин,
Олдингни тўсса шери дағолар!..

Бош
ҒАЗАЛЛАРИ

A decorative flourish consisting of symmetrical, swirling lines that form a central diamond shape with a pointed bottom. The lines are intricate and resemble stylized floral or scrollwork patterns.

НОЗУК АДОЛАР

раб, бошимда кўпдур ҳаволар,
Номинг-ла тўлди арзу самолар.

Шукри висолинг айлаб туну кун,
Илкимни очдим — қилдим дуолар.

Ҳар кимни кўрсанг Хизр била кўр,
Учрар қошингга кўп раҳнамолар.

Шери жаёндек, фили дамондек
Кўюнгда ётмиш минг мубталолар.

Кўюнг сўроғин қилди набилар,
Байтул ҳазанда бўлди фанолар.

Юсуф жамолинг даъвосин этди,
Уч йилга сотди ўн бир ағолар.

Зикрингни айтди тайр ила ваҳший,
Тўлдир аларга кўху даролар.

Юз минг тил била минг-минг фарзанд,
Ишқинг бошида қилғай наволар.

Мажнун бошида савдойи зулфунг,
Юз минг менингдек бахти қаролар.

Лайли юзидан анвори ҳуснинг,
Андек жаҳонда кўп худнамолар.

Қўҳи ғамингда қолмиш балоға,
Фарҳод янглиғ юз минг гадолар.

Шаккар лабингни шаҳдида ўлмиш
Ширин мисоллиқ нозук адолар.

Шому саҳарлар ёдингни айлаб,
Бону ўқуйдур ҳамду санолар.

БЕНАВОЛАР

Х олимни айтай, эй жонфизолар,
Бордур кўнгилда кўп муддаолар.

Эй ёру дўстум, айланг насиҳат,
Қилгай тараҳҳум марди ҳудолар.

Билмай ўзумни ҳасратдадурмен,
Мендин ўтарму букун хатолар.

Дарди санамда қоматим хамдур,
Билгайму қадрим қадди дутолар.

Дарди ситамда ҳолим мукаддар,
Борму манингдек ҳеч бенаволар.

Солди худойим бу даҳр ичинда
Мискин бошимга юз можаролар.

Рўзи азалда қилмиш муқаррар,
Пешонам узра мундоғ наволар.

Эл таън этарлар, бўлдинг нечук деб,
Қадримни билмас ҳирсу ҳаволар.

Ҳардам унутқум ўзимни билмай,
Олғай қўлумни пири ҳудолар.

Енмағил, Бону, кирган йўлингдин,
Олдингни тўсса шери дағолар!..

ҒАМСИЗ ЮРМАДИМ ҶАРГИЗ

Бону айтур бу оламда, ки ғамсиз юрмадим ҷаргиз,
Бу дунё даврини шодмону хандон сурмадим ҷаргиз.

Жаҳонда юрдиму турдим неча чектим жафоларни
Жафосин кўрдум, э дўстлар, вафосин кўрмадим ҷаргиз.

Аё дўстлар, ки мен ёлғуз, ғариби бенаво қулмен,
Толай аҳл-аёл, атфол деюб қайғурмадим ҷаргиз.

Қи саккиз йил бўлур отам шикори Ёркент айлаб,
Муборак юзларин кўруб кўзум тўйдурмадим ҷаргиз.

Қи кўрмакни қўюб, э тан, бўлак эмди талаб қилғил,
Шарифим сарри пойидин ўзум жўқурмадим ҷаргиз.

.....

Жаҳонда ҳар бало бўлса баҳам бўлди ғариб бошим,
Ситам бирла аламларни суруб ёндирмадим ҷаргиз.

МЕРОС ДЕДИМ БОБОМЛАРДИН

Илоҳи саййиди Қул Хожа Аҳмад,
Анингдек яхшилардин бўлса беҳад.

Илоҳи ҳурмати ул Хожа Ҳофиз,
Менам бўлсам рубоий ичра маҳфуз.

Илоҳи ҳурмати Амир Алишер,
Баҳаққи Сўфи Оллоёрдек эр,

Илоҳи ҳурмати ул Шамси Табриз
Мени бу ерда расво қилмағайсиз.

Илоҳи роҳати дилдур Ҳувайдо,
Бобом нисбатлари қилғайму шайдо.

Тасаддуқ мен бўлай, султони олам,
Чимиён халқига сиздур мукаррам.

Мерос дедим бобомлардин рубоий
Қолиб мерос бу сўзларнинг матои.

Сўнгги бобом бу Ушда Сармазори,
Тасаддуқ руҳингиздин қил мадори.

Баҳаққи руҳингизни айладим ёд,
Рубоъ айтиб кўнгулни айладим шод.

Отамлар Мавловий Ёркентда ҳазрат,
Рубоъ айттим қилиб онларни ҳурмат.

Менинг ҳаддиммуди сўз сўзламоққа
Рубойга боқиб мен кўзламоққа.

Отамлар ҳурматидин сўзладим сўз,
Рубои машғулидурман шабу рўз.

Ғарибу пур алам бир соддадурман
Рубоъ айтиб бу дунёдин енгилман.

ИШҚСИЗЛАРДИН ШИКОЯТ

Ишқи йўқ одамни ҳам одам дема,
Модагову барзаговдин кам дема!

Ишқи йўқ одам мисоли чорпо,
Туққан эрмас ҳеч вақт одам ато.

Ишқи йўқ одам ҳамиша ғафлати,
Ғафлатидур, ғафлатидур, ғафлати!..

Ишқи йўқ одам ҳамиша беҳабар,
Қайси ишда нафдур, қайси зарар.

Ишқи йўқни жони йўқ, имони йўқ,
Э биродар, бўлманг андин кўнгли тўқ!

Ишқи йўқ одамга бўлманглар яқин,
Сўзлади бу сўзни «Маслак муттақин».

Ишқи йўқ одамни билсанг сурати,
Сурати, ки доимо ҳақ лаънати...

Ишқи йўқ одам мисоли том эрур,
Билсанг онинг мисли гови хом эрур.

Ишқи йўқ танни биродар тан дема,
Ассалом айтиб кеса кимсан дема!

Ишқи йўқ одамни кўрсанг қоча кўр,
Юзиға боди шамолни оча кўр!

Ишқи йўқ одамга бўлма меҳрибон,
Меҳрибонлиғ ҳеч бўлур, андин гумон.

Ишқи йўқ одам юзи совуқ бўлур,
Тан ичинда имони оруқ бўлур.

Ишқи йўқ одам худодин беҳабар,
Беҳабардур, беҳабардур, беҳабар!

Ишқи йўқ одамнинг кўнгли қап-қаро,
Мен билодурман они чуни чаро.

Ишқи йўқ одам мисоли модагов,
Фикри-ёди еб-ичар обу алов.

Ишқи йўқ одамин васфин айтаман,
Айтиб-айтиб бу жаҳондин қайтаман.

Ишқи йўқдин сўз келди сўзладим,
Ишқ ўтиға мен ўзимни кўзладим.

Ишқ ўтида куйсаму кул бўлсам-у,
Ишқ элини изла-изла ўлсам-у!..

Ишқ ўтида куйганимни сони йўқ,
Сони бўлса, дўстлар, имкони йўқ.

Ишқ ўтида куйди жоним қолмади,
Бехабар одамлари ҳеч билмади.

Ишқи йўқ одамларидин дод этай,
Ушбу сўзда ишқ элини шод этай.

Ишқи йўқ одам муни фаҳм айламас,
Маънию мағзини асло чайнамас!

Ишқ элини фаҳми бўлса англасун,
Ишқ эли жону жигарин доғласун!

Ишқ агар бўлса юракда заррача
Панд айтдим мен сизларга бир неча.

Ишқ сирини хотиримға келтуриб,
Маънисини яхшиларға билдуруб.

Ишқ сирини қилойин энди фoш,
Англасун ҳар кимни бўлса бағри тош,

Тош агар бўлса бу сўз нарм айласун,
Муз каби бағрингни бу гарм айласун.

НЕ БАЛОЛУҒ КУН ЭКАНДУР

Не балолуғ кун экандур ошно бўлдум сенга,
Юз ўлуб, ҳар кун куюб минг бир адо бўлдум сенга.

Қошимда бир дам турмадинг, бемор дардим сўрмадинг,
Олдинг юзунгни пардага бир хокипо бўлдум сенга.

То эртадин оқшомгача кўзим йўлингда хун тўкар,
Бағрим эзиб, тинглаб туриб, мисли гадо бўлдум сенга.

Оҳим ўқидин бир шарар текса рақибнинг кўксига,
Вайрон этар кашонани, бир додхоҳ бўлдум сенга.

Мустаҳкам ўлмуш дил сенга боғлаб кўнгулни риштаси,
Ҳеч чорайи тадбир йўқ бир мубтало бўлдум сенга.

Қоматларинг нахлин кўруб қон боғлади дил ғунчаси,
Гулдек жамолингга қараб бир хушнаво бўлдум сенга.

Йўл топмадим бир борғали, сендин саволе сўрғали,
Ашъори ишқинг ёзғали соҳиб садо бўлдум сенга.

Кўнгул тилайдур васлини, топмам муҳаббат аслини,
Дардим тўла, дармони йўқ, бир бедаво бўлдум сенга.

Бону тилайдур ёрини, тўйсам кўриб дийдорини,
Мен сендин айрулгон куни соҳиб азо бўлдум сенга.

МЕНИНГ ҲОЛИМ ХАРОБ АЙЛАБ

Кўрунғ бир дилбари золим менинғ ҳолим ҳароб айлаб.

Ёқуб ишқ оташин жонимға бағримни кабоб айлаб.

Кўзим телмуртуруб ёттим, баса кўп хор бўлди бош,
Кириб хилватда ҳолим сўрмади чандин азоб айлаб.

Тилокимдур анинг васли, туну кун ёлвориб ҳақдин,
Очиб илким дуога йиғладим кўзлар пур об айлаб.

Ётиб ҳажрингда беморе, бўлубман беҳуду хомуш,
Аё тан, сен нечук деб сўрмадинғ мунча итоб айлаб.

Талабкори висолингмен, нечукдин билмадинғ ҳолим,
Кириб олдимга бир соат, чиқарни кўп шитоб айлаб.

Яқинлик айладим чун ўтларингга, ҳижлатим кўпдур
Мени куйдурғали шамъи юзунгни бениқоб айлаб.

Хумор айлаб кўзингни ҳам қабоқингни сузиб боқсанғ,
Битай шаънингга юз дафтар мошоирлик китоб айлаб,

Кўзинг жаллоди бераҳм-у, камон абруларинг ўқлар
Мени бечоранинг чун ўлтурурға иштироб айлаб.

Гаҳи хушман, гаҳи нохуш, гаҳи беҳуш, гаҳи боҳуш
Бу Бонуни хароб эттинг сочинг мушкин таноб айлаб.

ҒУССАДИН ҒОРИҒ БҒЛАИ

Ғуссадин ғориғ бҒлай рухсори олинғни кҒруб,
Шахдидин лаззат топай ширин мақолинғни кҒруб,

Дарда тҒлдум, ғамга сҒлдум, билмади қайғумни эл,
Дардима дармон топармен юзда холинғни кҒруб.

Ишқи зиндониға ҳар кун бир асири зормен,
Қай куни озод бҒлғай ой жамолинғни кҒруб.

Ғазрати Юсуф жамолидур юзунғни партави,
ЙҒқ харидор анга ҳусни бокамолинғни кҒруб.

Қуҳи Қоф аҳли кҒруб бир-бирлариға сҒзлашур,
Ғурлар хижолат топар феъли маолинғни кҒруб.

Лабларинғға боғ аро ғунча табассум қилғуси,
Сарвлар бергай салом навбар ниҳолинғни кҒруб.

Мушки амбарнинг иси бҒйинғни олдида хижил
Синди оҳуйи хҒтан мушкин ҳилолинғни кҒруб.

Неча кун ўтти жудолик даштида лабташнамен.
Баҳра топсам кошки ширин зулолингни кўруб.

Ё паримусан, Эрам боғини товусимисан,
Жон берур Бону малак янглиғ хисолингни кўруб.

БОНУ ҒАРИБ

Мен ғариб, Бону ғариб, отим ғариб, зотим ғариб,
Бу ғарибликда юрибмен қахрабодек сарғариб.

Сарғайиб бир соддадил бечорамен, ҳолим хароб,
Пур жафо-у, пур алам, ғамгин эрурман мустариб.

Мустариб аҳвол муғлуғдур мени ялғуз бошим,
Мен гирифтори қафасмен мунисимдур андалиб.

Андалибдек термулибмен зору нолон мен яна,
Термулон ожизлара бўлғай фаросатлиғ қариб,

Қариб эткай бефаросат то саодатлик кунин,
Топмағаймен сар батанҳо, по батанҳо ахтариб,

Ахтарай то ўлгуча бир ичкуяр дилхоҳлик
Тўлди бағрим, эзди кўксум, кимга айтай ахтариб,

Қичқириб кўнглум ёзалмай термуларман ҳар сари,
Йўққи бир амма, хола, ё бир опа келса кириб.

Қирибон келса эшикдин гоҳ ногоҳ бир жигар:
Кўксум очиб кўрсатардим ҳам тақи бағрим ёриб.

Ерибон бўлмас туфайли, дард бўлғондур дилим,
Қошки оқса ғарибликда юрак-бағрим эриб.

Эриб оқти Бонуё, икки кўзунгдин дарёлар
Йўқ бўлурсан бора-бора рангу рўй ҳам тан сизиб.

ЕР ЖАБР ЭТТИ

Э р жабр этти дилим гарду ғуборин тозалаб,
Ширин-у Узро-у Лайли онлара андозалаб.

Гулгун этти ашки селобим тўкуб ҳар рўзу шаб,
Усма-у элик, уфо-у ҳам кўзини ғозалаб.

Дилбарим қаттиқ кўнгуллик, маҳвашим нозук
бадан,
Тешти кўксум, эди бағрим ноз узра нозалаб.

Фош этма, эй табибо, ишқи дардин тут ниҳон,
Иста мақсудинг худодин ўзлигингни созалаб.

Э ҳаким аҳли, билиб дардимни изҳор этмаким,
Топмади ҳеч шайъ муроде кори ишқ овозалаб.

Форат этти мулки танни шоҳи ошиқлар келиб,
Бир қуше учди қўлимдин кўк сари парвозалаб.

Фуқаро маҳвашлара қочди бу Бону бош эгиб,
Ал амон этти рақиблардин билинг дарвозалаб,

СЕНИНГ ИШҚИНГДА, Э ЖОНОН

Сенинг ишқингда, э жонон, битиб дафтар ёзай
бот-бот,
Юрар билмай, турар билмай, мудом йўлдин озай
бот-бот.

Ақл озиб, бошим қотти, турарға тоқатим тоқдур
Олиб илкимга теша ҳар замон тоғлар қозай бот-бот.

Келойин деб берур ваъда ўшал нозук бадан гулруҳ
Сепиб сув кўз ёшим бирла анго мен йўл тузай бот-бот.

Агар бир келмаса гулруҳ рақиблардин қилиб парҳез,
Иложин топмайин ночор менам кўнгул узай бот-бот.

Анинг дардида йиғма-йиғла-ю, кўз ёш бўлур кўл-кўл,
Чўмуб ул кўллара, мен оби ҳайвондек сузай бот-бот.

Кўнгулда ишқи завқидин иморатлар бино бўлгон,
Тополмай ишқ давосин ул уйларни бузай бот-бот.

Бу Бону чанд сол ўтти билинг бир мушти хок ўлди,
Қалам Исо дами бўлсун, менам жон киргузай бот-бот.

ҲАМИША ҒАМЛИ ҚУЛЛАРҒА.

Хамиша ғамли қулларға билингләр ошно давот,
Ки ғурбат дудида қап-қаро дилга рўшно давот.

Худойим лутф этиб берган давот ила қалам-қоғоз,
Сени қадрингни билмаслар тасаддуқмен сенго давот.

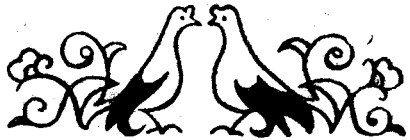
Ўйроқ бирла яқинларға ариза сўзни еткургон,
Ки кўп мўминга ғамхўрлик сенга жоним фидо давот.

Бу ишқ дардини айталмай юракка ғуссалар тўлса,
Ёзарға дард-аламларнинг қалам бирла гувоҳ давот.

Қалам бирла сенга куч келмасун кам-кам ёзай дафтар,
Туман сўзни қилай бир сўз била билсанг адо давот.

Худоё, шуқр минг бисёр қаламдек ғамгузорим бор,
Ки минг дардга даво этган табиби дилрабо давот.

Жаҳонда бу давот ила қалам қадрини ким билгай?
Билай қадрингни дер Бону, керакдурсен менго давот.

МУБОҲ

Ишқ ишини тутган элни жумлаи кори мубоҳ,
Оҳи сарди, рўйи зарди, нолаи зори мубоҳ.

Васли муҳтожида ошиқ доимо зору ҳақир,
Шоҳи ҳусн олдида бўлғуси бу ағёри мубоҳ.

Ошиқа ҳар кун баҳор, оққай юзидин жолалар,
Маъшуқ учун ошиқини дийда хунбори мубоҳ.

Арши тоқида бутуклук бўлса ошиқ гирияси,
Ериға ошиқларини бўлса саршори мубоҳ.

Жаннату ҳури керакмастур жамолин кўрмаса,
Дўзах ичра роҳат элтар, кўрса дийдори мубоҳ.

Додхоҳдурмен жудоликдан қиёмат даштида
Тешти кўксам, эзди бағрим берган озори мубоҳ.

Бир ўлуб минг йўл тирилгай иштиёқи ёрдин,
Дарди бедармон ўлуб Бонуйи бемори мубоҳ.

УЛ ШҰХ

Ж ариб жонимга қилди ҳар куни юз минг жафо
ул шўх,
Вафони изладим андин бўлубдур бевафо ул шўх.

Зулайхое замонида туғилди мисри Уш ичра,
Менга ул Юсуфи Канъон каби қўйди баҳо ул шўх.

Қийиб курта китони сочлари узра ярошиқдур
Келодур бирсари боқиб фаоли маҳлиқо ул шўх.

Билолмас ишқи қадрини ситам кўп еткурур ҳар кун
Ибо бирла ишоратни қилурди жо-бажо ул шўх.

Тамоми бош аёғи хўрбдур ўзга ярошукда,
Билиб бўлмас анинг зиндони ишқ ичра фано ул
шўх.

Кўруб чоҳи занохдонин ҳамиша банди зиндонман,
Анинг пероҳанин кўзга қилурдим тўтиё ул шўх.

Бу Миср ичра қаҳатликда жамолидин берур
неъмат,
Висоли Юсуфин Бонуга кўргазди худо ул шўх,

СЕНИНГ ИШҚИНГДИН, Э ДИЛВАР

С

енинг ишқингдин, э дилбар, қилурмен ҳар замон
сад дод,
Чидалмай дарди ҳажрингдин қилурмен дод деб фарёд.

Қолиб ишқинг жафосидин муҳаббат тоғини кавлаб
Чопиб боғиға ғамнинг тешасини йиғлади Фарҳод.

Қолиб ишқинг аро ҳайрон биёбонлар аро Мажнун,
Қадингдин ўргилай Мажнун мени ҳам қилгай эрдинг ёд.

Мени дардинг адо қилди, ажални қувладим қочти,
Ўлумумға яқин, кел эмди сен, эй кўзлари жаллод.

Аё золим сифат маҳваш, менга ҳеч келмади раҳминг
Мени қатлим учун олдинг қўлингга ханжари фулод.

Сенинг ошиқларинг кўпдур баҳосиз бебаҳо бўлма,
Пучак пулға баҳо бўлди неча пайғамбарий авлод.

Муҳаббат лаззатин Бону Зулайҳо мисридин сўрди,
Бўлурманму, аё дўстлар, бу ишқ зиндонидан озод.

ФАЛАК ОЗОРИДИН САД ДОД

Менга маккори золим макр этиб юз шевада гўллаб,
Бериб миёна ваъдани қилмас вафо, айёридин сад дод.

Бошимга ёғдурур борони ғамни ёзу қиш тинмай,
Кўруб кажликни дедим мен фалак озоридин сад дод.

Оғиз оша етушканда бурунни тегдуруб тоша,
Анга қул бўлдим, э' дўстлар, жаҳон маккоридан сад дод.

Вафо тоғини кавладим бошимга текдуруб теша,
Қилибдур пора-пора золими хунхордин сад дод.

Висоли бокамолидин айирмоқ қасдини кўзлар,
Ёқиб рашк ўтининг ишқ эллара ағёридин сад дод.

Бу ғам гирдобидан фориг бўлолмай кўз ёшим оқти,
Деди Бону амон бермас менга ҳар кордин сад дод.

БҰЛДИ ДИЛ ХУНОБЛАР

Бу фалак кажравлигидин бұлди дил хунобла!
Ашқ боримдин тўкилгай коса-коса облар.

Зулми агёра чидалмай ишқ майини нўш этиб,
Кунда-кунда хун ютиб бағрим тўла зардоблар.

Фурқату ғам бир сари, ишқнинг балоси бир сари
Жон қутулмас икисидин бас бўлиб бетоблар.

Шарҳи дилни арз этарға дардмандон топмадим,
Сабру тоқат қолмади, кетти кўзумдин хоблар.

Муддойинг не санам, қилдинг ситам уст-устина,
Юргузуб ҳукмингни ҳардам қулдуғинг иштоблар.

Офитоби ғамда қолдим, қил бошимға соя бахт,
Толеи шумум синиқдур, синди дурри ноблар.

Муштари, Миррих ситоранг сувға тушди Бонуё
Кўз ёшинг дарё бўлиб тортти сени гирдоблар.

Дедилар: «Не бало бўлди, сенга бу сўзни
сўзларсен?»

Бу сўзларни деган-чун менга ёру ошно сўзлар.

Сўзим меодини билмас шикамсер, дил бутун
мардум,
Тегар ўқ ҳар қаёндин ушбу мискин дил яро сўзлар.

Ҳама эл етти мақсуда, етолмай йўлда қолганмен,
Ғам илкида бир ожизи ғариби бенаво сўзлар.

Тушиб бошимга бу савдо пароканда сўз айтурмен,
Бу Бонуға на бўлди деб менга халқи ҳудо сўзлар.

ҲЕЧ КИШИ МЕНДЕК

Ҳеч киши мендек жаҳонни айшидин безор
эмас,
Интизорлик тортмоқ учун доимо тайёр эмас.

Ишқи савдоси кўнгулда, ўзга ғам йўқ дилда ҳеч,
Ҳеч киши бағри менингдек доимо афғор эмас.

Орзуйи васли бирла беҳуду хомушмен,
Ҳеч кишин васлин тополмай толиби дийдор эмас.

Даҳр доғидин юрогим таҳ-батаҳ қон боғлади,
Ҳеч киши мендек юроги даста-даста хор эмас.

Ҳар кеча тонг отгуча оҳу фиғоним ғулғадур,
Булбули бечора афғони буқун бекор эмас.

Гулшани мақсуд андин сабзу хуррам бўлмағай,
Ким баҳор абри масаллик дийдаси хунбор эмас.

Боргоҳи кибриёга ул қачон даркордур,
Ишқи бирла қон ютуб, дарди била бемор эмас.

Ишқ давосин қилур тонг отгуча ғафлаттадур
Ошиқ эрмас ул киши дарди била бедор эмас..

Орзуйи васли бирла рўзу шаб бемор ўлуб,
Гусса бирла қон ютуб бағри анинг зангор эмас.

Остонида ётиб дарди билан хоксор ўлуб,
Ошиқи дилхасталар ўлса куйида ор эмас.

Бонуё ҳар субҳидам оҳинг худоға тухфа элт,
Қулки бехизмат келибдур хўжаға даркор эмас.

Э КҰНГУЛ

Экўнгул, йиғлаб мени қилғил бу оламдин халос.
Мен ғариб бечорани айла бул ғамдин халос.

Бўлди кун-кундин забун ҳолим давоси ҳам қийин.
Қил табиби дилбарим дардимни марҳамдин халос.

Чиқма ёрим кечалар ағёр тағнидур ямон,
Гоҳ чиқсанг бўлғай эрдинг оҳи ноламдин халос.

Йиғламоқдин хун бўлуб оқти кўзимдин жолалар,
Сарвиқад майл айласа мужгонларим намдин
халос,

Чархи нилипўш ўзига ҳамранг эткандур мени,
Деди Бону бўлмағай ул моҳи тобондин халос.

ДИЛБАРИ НОДОНҒА АРЗ

Беадад, беҳад қилай ҳоли дилим султонға
арз,
Ҳол сўрмас, қадр билмас дилбари нодонға арз.

Ҳолатим бад, ҳасратим беҳад, фиғоним билмаган,
Ишқ тахти узра турган маржъи шоҳонға арз.

Сайрамоқ, сўз сўзламоқ, ошиқлиғим ул ғулғадур,
Булбули ошифта бўлдум кўп деюб жононға арз.

Ишқидин ҳасрат очай деб ахтарурмен дардиманд
Ери дардин торта-торта юзлари сўлғонға арз.

Арзи додим билмадинг, жонимни билмай
қийнадинг,
Билмасанг мен билганимни айлайин хоҳонға арз.

Сатқай дардинг бўлойин менга қасдинг на эди?
Айладим кўп ҳасратингни ёдида туққонға арз.

Арз этар Бону кими кўрса жудолиғ дардидин,
Кунда-юз минг ҳоли дилни айтадур билғонға арз.

Ә САБО

Ә сабо, бориб дегил ул ёри жононимға арз,
Салтанат тахти уза давлатли султонимға арз.

Демади бир лойиқоти сўзни кўнглим олғали,
Борсангиз айтинг ўшал ақли йўқолғонимға арз.

Кетмади хобу хаёлимдан нетай бир дам йироқ,
Назми ашъорини ҳар кун тилға солғанимға арз.

Назми таҳрир айладим, боди сабоға сўзладим,
Меҳрибоним, маҳвашим қадримни билғонимға арз.

Тонг саҳар бориб сабо олдида арзим айласам,
Бир-бир англаб сўзларимни тинглаб олғонимға арз.

Дарда тўлдум, ғамдин ўлдум, билмади, ёд этмади,
Бориб айтинг демади ошуфта бўлғонимға арз.

Ул рақиби русияҳларнинг дилини боғлағон,
Ҳол сўрмас, қадр билмас аҳди ёлғонимға арз.

Очу зору ташналар ётқон Язиди ишқ аро
Қарбало даштида гулгундек бўёлғонимға арз.

Шум рақибларни қилур ҳар кун туман минг
шодмон.

Демади васлимни излаб йўлда қолғонимға арз.

Неча кун бўлди назар солмас мени кўздин солиб,
Риштаи ишқини узган меҳри ёлғонимға арз.

Бонуйи бечораи чун абри найсон йиғлағон,
Кўзларини косаси қон ёшга тўлғонимға арз.

ХАТ

Урмим ўтти кеча-кундуз айладим беҳуда хат,
Ёр билмайдур анинг-чун ёзмишам бир тўда хат.

Умр нақлини юбордим мийсиб илкимдин дариг,
Билмаян суду зиён гафлат билан олуда хат.

Ҳоли зоримдин ёзиб кўп руқъа таҳрир айладим,
Кўз қаросию қалам киприк ёзиб бир мўда хат.

Ёстаниб кўйида йиғлаб ёттиму топмай нишон,
Топмадим юрдум сўроғлаб бўлди то фарсуда хат.

Қай куни севдим ани кўйида пинҳон йиғладим,
Шодлиғ йўқтур менга, ёздим анга қайғуда хат.

Не бало ҳуру паридур ақлин олди жумлани,
Бонуйи бечора қилгай ҳар куни беҳуда хат.

НОЗ ИЛА ЖОНОН ЎЗГА НАВЪ

Келди бул кун қошима ноз ила жонон ўзга
навь
Қомати раъноси учун сарви хуромон ўзга навъ.

Айдим:— Э жоним, қадам қўй дийда гирёним уза,
Хуш келибдурсен дедим тахти Сулаймон ўзга навъ.

Деди:— Ҳолинг сўрғали келдим биёбонлар кезиб,
Қолмади менда пушаймон, ишда армон ўзга навъ.

Қумридек нолишда эрдим орзуйи васлида,
Тўтий дилхасталарға шаккаристон ўзга навъ.

Гул юзи, гунча даҳонини кўрай деб бир баҳор,
Булбули ошуфтаға боғ ила бўстон ўзга навъ.

На билур бедард одам дардмандон қадрини,
Ошиқи бечораларға оҳу афғон ўзга навъ.

Кулди айди:— Сўрғали келдим нечукдур ҳолатинг,
Дардима айлаб шифо, дардимға дармон ўзга навъ.

Айдим:— Э жоним тасаддуқдур сенга, э бовафо,
Пойигардинг топмадим излаб биёбон ўзга навъ.

Одами бирдур, биродар, демағил одамсифат
Бонуйи бечорасига ёри жонон ўзга навъ.

КУЮБ БУЛҒОН АДОДУР БУЛ

Нечук билмассан, эй ёрим, куюб бұлғон адодур бул,
Сўроғингни солиб мисли эшикларда гадодур бул.

Юракда кўпдур армоним, куюб кул бұлди тан-жоним,
Нега ҳолимни сўрмассан, куйингда бир жафодур бул.

Муродим гул юзинг кўрсам, жамолинг шамъиға ёнсам,
Гаминг хобидин уйғонсам, сенга бир мубталодур бул.

Куйинг ҳукмига қул бўлсам, куюб ҳажрингда кул
бўлсам,
Фироқинг тиғида сўлған, йўлингда зериподур бул.

Гамингдин ҳеч ҳуши йўқтур, киши бирла иши йўқтур,
Қилиб хилватнишинлик халқи оламдин фанодур бул.

Тасаддуқ қоматинг бўлсам, изингни кўзима сурсам,
Сени бир кўрсаму ўлсам мунингдек муддаодур бул.

Гаҳи сўзлаб, гаҳи бўзлаб билинглар тоқатим тоқдур,
Муҳаббат ҳасратида соҳиби жуди хатодур бул.

Хумор олудалик бирла билолмас бору йўқ қадрин,
Жаҳонни лаззатини билмаган бир бенаводур бул.

Бўлуб фикру хаёлида ўшал ёри дил оромин
Кечиб юз айшу роҳатдан бу Бону мосиводур бул.

СЕНИНГ ИШҚИНГДА, Э ДИЛБАР

Сенинг ишқингда, э дилбар, деюрман бош олиб
кетсам,
Муҳаббат дафтаридин бўйнима ёзиб солиб кетсам.

Ғаҳи ҳиммат қилурмен ё ётай бир ғорда оғушта,
Ғаҳи ўз-ўзима дермен, кел эй тан, йўқолиб кетсам.

Худоё, дод-дод айлай, келиб кетгунча дунёга,
Маломат қонида сурх ложуварддек бўёлиб кетсам.

Қўлимда бир пул аҳвол йўқ, саховат бобини очсам,
Сабоҳ маҳшарда йиғлармен жаҳонда уёлиб кетсам.

Ва ё бир яхши ёронни топиб олдида ўлгунча
Кеча-кундуз қилиб хизмат қани бир баҳр олиб кетсам.

Тополмасмен ки бир кучлик забардаст пири комилни,
Мададгорим бўлурлар деб ул эрга инониб кетсам.

Деди Бону, кел эй оқил, югурма ҳар қаю йўлга
Мукаммал этагин ушлаб, йўллаб ҳам суёлиб кетсам.

ҲЕЧ ҚАЙСИ ИНСОН ҲАМ

Мени кўрган кунимни кўрмасун ҳеч қайси инсон.
ҳам,
Кўруб ҳолимга раҳм айлар тамоми номусулмон ҳам.

Кима мен меҳрибон бўлуб анга зарф айладим дил-жон,
Менга номеҳрибон бўлди тамоми ёри жонон ҳам.

Кўринг бетолеимни айланур каж бу жаҳон чархи,
Менга қолғонда беодил тамоми бегу султон ҳам.

Кими кўрсам суюб жону дилимдин парвариш эттим
Менга раҳм этмади инсон ичинда ҳеч мусулмон ҳам.

Менингдек бормукин асло вафо излаб жафо кўргон,
Умрни зое ўтқарган менингдек борму нодон ҳам.

Тасаддуқ зоти покингдин, менга эмдики сен яхши
Тополмай изласам мен ахтарурда Чину хоқон ҳам.

Жаҳонда турғонимга юз туман бисёр ташвишмен,
Фаминг хат бирла ёз Бону, узатма сўзни ҳар ён ҳам.

ШОҲИ ЭРАМ ҚЎЗҒОЛМАСУН

Арзани пинҳони чек шоҳи Эрам қўзғолмасун,
Шоҳи одили Араб бирла Ажам қўзғолмасун.

Лутфу эҳсон эшигин очиб бу гирёни сори
Ҳасратимдан қон ютиб у бокарам қўзғолмасун.

Оҳ десам оҳимни дуди етти иқлимни тутар,
Наърани оҳиста чек лавҳи қалам қўзғолмасун.

Фамли қуллар дудли оҳи етти кўкни тебратур,
Нолан зорим била байтул ҳарам қўзғолмасун.

Майфурушо, косаи пурмай тутиб ҳушёр бўл,
Текса оҳим шиддатидин жоми Жам қўзғолмасун.

Булбуло, кўп нола қилма, нолаи зоримни кўр,
Чиқса бағримдин шарар сендин алам қўзғолмасун.

Қумриё, ҳу-ҳу қилиб болу парингни ўртама,
Ўт тегиб дил ёнса ёруғликда шамъ қўзғолмасун,

Юсуфо, ўн бир оғодин гинаварлик тут ниҳон,
Фурқату дарду алам бирла ситам қўзғолмасун.

Мажнуно, Лайлини излаб чўлни маскан тутмадинг,
Лак-лаку чумчуқ уво бошингда ҳам қўзғолмасун.

Сақла гурбат расму русмин бу риёдин ёзма панд,
Бонуё, чоки гирибон дам-бадам қўзғолмасун.

БУ ҒАМГИНЛИКДА, Э ДҮСТЛАР

Бу ғамгинликда, эй дүстлар, чиқиб тоғларда
ху қилсам,
Юрубман дарбадар ҳар кимни кўрсам гуфтугу
қилсам.

Ҳамеша йиғлаю йиғла гирибон чок-чок ўлди,
Саҳарларда ётолмай кўз ёшим бирла вузу қилсам.

Кўнгул доим баҳор ўлғай ёғар кўксимга найсонлар,
Уларни ёдима олиб мудом кўксимни сув қилсам.

Бало ўқи ёғилса ҳар замон халқу халойиққа,
Жаҳонда ҳар бало бўлса ўзумни рўбарў қилсам.

Жаҳон ғурбатлари бирла юрогим без-без ўлди,
Қилолмай чораю тадбир кўзум ёшини жў қилсам.

Кўнгулда орзулар кўп дилим зангор боғлабдур,
Уқуб истиғфор-истиғфор гунаҳ чиркини шў қилсам.

Деди Бону қачон тавба қиларсен эмди умр ўтти,
Кетубдур қувватим, етмас, гунаҳ гардин руфу
қилсам.

МЕНИ ДОД ИЛА БЕДОДИМ

Мени дод ила бедодим ўшал жонона билгайму,
Тун оқшом ичра раҳм айлаб тараҳҳум бирла
келгайму.

Чиқарга жон азизим соати муҳлатдурур билсанг,
Бориб айтинг ўшал ёрға унинг қадди эгулгайму.

Анинг дардида йиғлай-йиғлаю кўксум сувға
тўлмиш,
Висолиға насиб бўлсам кўзум ёши йиғилгайму.

Бориб аҳволи шарҳимдин ёзиб бир-бир баён этса,
Муборак боргоҳида менинг шарҳим эзилгайму.

Ёзолмай шарҳи дардимни юрак ғам-ғуссаға тўлди,
Ўшал ёри табиб билса мариз дардим эрилгайму.

Тараҳҳум бирла кўз солса, мариз дардимни ёр
билса,
Очилғай боби ул раҳмат бошим узра ёғилгайму.

Бу Бону ҳолиға раҳм этмади ул бағри тош дилбар,
Кўзимдан оққан дарёға ки тош бағри эзилгайму.

ДИЛДА ДАРДИМ КИМ БИЛУР

Дилда дардим ким билур зоҳирда изҳор ўлмаса,
Ҳамдамим мунис рафиқ олдимда тайёр ўлмаса.

Даъвий айлар ишқ ишини беҳабарлик бирла кас,
Ишқ лаззат бермагай ёри ситамкор ўлмаса.

Қори ишқ соз айлаёлмас айшу ишрат бирла кас,
Дилбари хор ўлгуси ошиқки беор ўлмаса.

Ор этар бўлсанг, аё дил, орзуманд ўлмағил
Дарди шойиъ бўлгуси ошиқки айёр ўлмаса.

Ҳар киши осойиш ила истаёлмас мақсадин,
Ушбу йўлда юра олмас касби қиммор ўлмаса.

Дилда дардинг, рўйи зардинг сақла пинҳон Бонуё,
Дил куюб, бағрим ёнар жонон хабардор ўлмаса.

ҚИЗЛАР

Менга шогирд бўлубсизлар, неча қиммат баҳо
қизлар,
Бари бир-биридан ортуқ, фаросатли, расо қизлар.

Саодат ахтари бирлан туғулди яхши соатда,
Тамоми инсу жинсдин ҳам паридин пурҳаё қизлар.

Юзи иссиқ, қади кўҳлук, ибою ҳам ишоратлик,
Сифат аз Қоф то Қоф айласам бўлмас адо қизлар.

Қафас мактаблари ичра эдинглар анису мунис,
Қачон ҳар қайда бўлса, бўлмангиз ношно қизлар.

Ватан аввораю бир хоксору банди зиндонман,
Ғарибу бенаводурман, қилай сизни дуо қизлар.

Дуо мендан олур файзу футуҳ, албатта-албатта,
Мисоли андалибу тўтидек ширин наво қизлар.

Бу қизлар беш-олтидур, аввалги мактабимдиндур;
Анисим, мунисим, жоним, қадрдон дилрабо қизлар.

Отингизни тутиб бир-бир байту ашъорлар айтсам:
Бибисолиҳа, Шарифанисо, Тўфанисо қизлар.

Яна Шодмонбиби, Биби Фотима ихлослар айлаб
Биби Маълум, Сабоҳат, Талҳа — Бонуга ано қизлар.

Бу қизлар хушназокатдур, камлик, ўксус кўрмасин асло,
Масалдур, мазлум ожизни дуоси мустажо қизлар.

Булар фазлу камолини деган бирла адо бўлмас,
Ибою ҳам ишоратлик, адаблик порсо қизлар.

Муносиб бир-бирига қадди-қомат, феълу афъоли
Парирўю суманбую мунтахаб нозик адо қизлар.

Ганиматдур силарға яхши сўзлар, яхши ниятлар,
Ки гофил бўлмай олғайсиз биотиндан дуо қизлар.

Қачон фони аро бормен дегум сизни аё дилбанд,
Фаромуш айламасман, дилда доим муддао қизлар.

Сизларға эътиқодин рост айлаб сўзини айтди,
Келиб беш кун туриб кетди жаҳондин Бонуё қизлар.

РАЙҲОН

Б у кун мен сўз очиб наътингни қилдим ибтидо райҳон,
Сифат аз Қоф то Қоф айласам бўлмас адо райҳон.

Қулоғингни тутиб тинглаб эшитгил, тилга сўз келди,
Хаёлим шоҳи оламдур, ўзим бир бенаво райҳон.

Анинг таърифини юз тил билан айтсам адо бўлмас,
Дарахтлар барги қоғоз ўлса, дарёлар сиё райҳон.

Анинг бўйидин ўлганларни имони олур баҳра,
Агар ранжур бўлсанг, истагил жонга шифо райҳон.

Билинг дўстлар, ани кўрганда жаннатни нишонидур,
Қилойин васфини мен, эй биродарлар, санго
райҳон.

Қўкартинглар ани ҳар қайда бўлса, сабззор айлаб,
Қўқарган жойини фаҳм айладим гулшан саро
райҳон,

Биёбон, бўстон ичра туман хил гул яротибдур,
Барини орасида билинглари кимё райҳон.

Тамом озодалар кўрса, қулоқ, дасторига санчиб,
Жамики яхшилар ўраб қилурлар тўтиё райҳон.

Олиб бир неча шохидин, қилинг ишқ аҳлига тухфа,
Мисоли ошиқу маъшуқ эрур оқу қаро райҳон.

Кўринг сайри тамошо айлаюб бир дастасин бураб,
Ва лекин ишқ дардига билинг бўлмас даво райҳон.

Менинг қабрим уза тухмин баҳор албатта
сепгайсиз,
Салом деб бош кўтаргай, жигарлар, ошно райҳон.

Сўзимга бовар этгайсиз, васият айладим сизга,
Жигарлар, нури дийдамлар, бўлубман мубтало
райҳон.

Бу Бону қайси тил бирлан сенинг наътинг баён
этсун?
Бари ақл ила идрокиمني билдурди менго райҳон.

БУЗАР МАҲШАРНИ БОНУ...

Сенга мен дил бериб бўлдим туну кун оҳ деб
ношод,
Санам ҳажрингда қилғайман бу ўтган умрими барбод.
Чиқарға жон яқин бўлди рақиблардин ҳазар эттинг,
Умр нахлин суғортирсанг на бўлғой қомати шамшод?
Ишимдур юз туман мушкил, мени ёрдан бўлак билмас,
Қийин бўлди менинг ҳолим, аё эй ёр, сендин дод.
Фалак чархинг бузулсин, мен ғариб бошида чўрулдинг,
Менга ҳар важҳа зулм эттинг, нетой жониммудур фўлод?
Ҳамма эл орзусиға етиб бисёр шод ўлди,
Мени вайрона кўнглум бу жаҳонда бўлмади обод...
Қи бу дўн илкида тутқун қафасда тўтидур жоним,
Қиёмат йид бўлғанда бўлурман «Оҳ!» деб озод...
Борурмен дод деб ул кун яқо йиртиб бўёб қоним,
Жамолингга бўлуб восил, ўшал бўлғой эдим мен шод.
Ўшал кунда, менинг куйганларимдан сен эмасму деб
Умидим кўпдур ул соат мени адлинг билан қил ёд.
Агар адлингда олмай, куйган элни куйдирар бўлсанг,
Бузар маҳшарни Бону қичқирурда дод деб бедод!..

ҚИЙИН СҮЗЛАР ЛУҒАТИ

А.

- Арзу само* — еру осмон.
Аҳлу аёл — қариндош-уруғ, қавму қариндош.
Ашвор — шеърлар.
Анвор — нурлар.
Анбар — хушбӯй бир нарса.
Андалиб — булбул.
Аدل — адолат.
Атфол — болалар.
Аллома — катта олим, билогон.
Арш — осмоннинг энг юқориси, тўққизинчи осмон.
Аҳбоб — дуст.
Аёғ — коса, пиёла қадаҳ.

Б.

- Борон* — ёмғир
Байтулҳазан — қайғу уйи, ғамхона.
Боргоҳ — улуғ даргоҳ, қабулхона.
Бенаво — бечора, кимсасиз.
Бот — тез. *Бот-бот* — тез-тез.
Бисёр — кўп.

- Бол* — 1) қанот, 2) асал.
Билод — шаҳарлар.

В.

- Васф* — тавсиф қилиш, сифатлаш.
Васл — етишиш, эришиш.
Валломат — ҳозирги замон ўзбек тилида мард, танги маъносида қўлланилади.
Валад — бола, ўғил.

Г.

- Гўшвор* — исирға.
Гов — мол.
Гавҳари ғалтон — юмалоқ гавҳар.

Д.

- Давоғ* — сиёҳдон.
Даъво — даъво,
Дардмандон — дардмандлар.
Ду — икки.
Дубора — икки марта.
Дабистон — мактаб.

Ж.

Жўйбар — ариқ.

З.

Зард — сариқ.

Занахдон — бағбақа.

К.

Кавкаб — юлдуз.

Калом — сўз.

Каж — эгри.

Кажров — эгри юрвчи, кўпроқ фалакка айтилади.

Кибриё — улуг, катта.

Л.

Лабрез — тўла, лиммо-лим.

Ломакон — жойи, ўрни нотайин.

Лиқо — юз, бет.

М.

Миръот — ойна.

Мутриб — созанда, ашулачи, ҳофиз.

Малоҳат — гўзаллик, латифлик, хулқи хушлик.

Маҳозар — овқат, таом.

Мушк — хушҳид нарса.

Мушкинтаноб — мушк ҳиди келиб турадиган соч.

Н.

Наво — шашмақомда бир куй, ризқу рўзи.

Набий — пайгамбар.

О.

Об — сув.

Обиҳаёт — ҳаёт суви.

Ол — қизил.

Ораз — юз, чеҳра.

П.

Пур — тўла, кўп.

Паёнай — кетма-кет.

Пайкон — ўқнинг учи.

Парқола — парча-парча, бурда-бурда.

Печу тоб — эшилиш, тобланиш.

Р.

Рухсор — юз, чеҳра.

Рухсори ол — қизил юз.

С.

Соғар — пиёла, коса, қадаҳ.

Савдо — ишқ, муҳаббат, қора.

Саҳфа — саҳифа.

Сард — совуқ.

Саршор — ичиб қониш, сероб.

Т.

Тафоҳир — фахрланиш.

Тийнат — яратилиши пок, табиати покиза одам.

Тайр — қуш.

Талотум — тўлқин, пўртана.

Турбат — гўр, қабр.

Турфа — қизиқ, ажиб.

Ф.

Фили дамон — дамига тортувчи фил, катта фил, зўр фил.

Фано — ўлиш, йўқ бўлиш.

Х.

Хун — қон.

Хок — тупроқ.

Хокино — оёқнинг тупроғи, оёқнинг чанги.

Хилъат — кийим.
Хисол — хислатлар, фазилатлар.
Ҳумо — афсонавий бахт қуши.

Ч.

Чуғз — бойўғли, бойқуш.

Ш.

Шаб — кеча, тун.
Шаҳд — асал, бол.

Шива — расм, урф-одат.
Шери жаён — ҳайқирувчи шер.
Шери дағо — қўрқмай ҳайқириб
турган шер, душман шерлари.
Шуаро — шоирлар.

Ғ.

Ғоза — упа-элик,
Ғулом — қул, хизматкор.

М У Н Д А Р И Ж А

Қамбарнисо мушоирасининг топилиши	3
Бону авлодлари орасида	15
Биз ноумид бўлиб қолмадик	23
Шамсинисохоннинг мактуби	30
Бонунинг шажараси	39
Хувайдо :	41
Шоир Сирожий	49
Салоҳиддин Соқиб	52
Бону тароналари	53
Бону ғазаллари	71
Ғийн сўзлар лугати	124

На узбекском языке

ТУХТАСИН ДЖАЛАЛОВ

Б А Н У

Издательство „Еш гвардия“, Ташкент — 1963

Рассом Р. В. Левницкий

Редактор *Эркин Воҳидов*
Рассом-редактор *Л. Мироедова*
Техн. редактор *Т. Раҳимов*
Корректор *М. Азимбоева*

Босмахонага берилди 28/III-1963 йил. Босишга рухсат этилди
16/V-1963 йил. Формати 70×108¹/₃₂. Босма листи 4,0.
Нашр. листи 5,6. Шартли босма листи 5,5. Тиражи 60.000
Индекс х/а. Шартнома № 9—63. Р—06402.

„Еш гвардия“ нашриёти,
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

„Қизил Ўзбекистон“, „Правда Востока“ ва „Ўзбекистони Сурх“
бирлашган нашриёти. Тошкент, „Правда Востока“ кўчаси, 26.
1963 йил. Заказ 3087. Баҳоси 27 т.